

Blauwe bakkers en brouwers in Antwerpen (1897-1914)

Daniël Vanacker (Liberaal Archief, Gent)

De geschiedschrijving van de Belgische arbeidersbeweging heeft al veel aandacht besteed aan het aandeel van de coöperaties. Deze werden niet alleen opgericht om aan de leden een reeks levensnoodzakelijke goederen (vooral brood, etenswaren, kledij en kolen) te kunnen aanbieden tegen lage prijzen, maar ook om aan “klantenbinding” te doen en nieuwe leden met deze voordelen aan te trekken. De winst kon men gebruiken om de infrastructuur uit te bouwen en de werking van de andere takken van de beweging te financieren, meer bepaald de politieke organisaties, de vakbonden en de ziekenfondsen. Het meest bekende voorbeeld uit Vlaanderen is uiteraard de Gentse socialistische coöperatie *Vooruit*, waarvan de benaming “moeder *Vooruit*” meteen duidelijk maakt hoe belangrijk ze was voor de “voeding” van de beweging en haar leden. Ook over de coöperaties van de katholieke arbeidersbeweging is al heel wat gepubliceerd.

Het aandeel van de liberalen in de coöperatieve wereld wordt doorgaans als minimaal of onbestaande beschouwd. Ten onrechte, leerde ik bij het schrijven van een biografie van Leo Augusteyns (1870-1945), die in de Belle Epoque als volksvertegenwoordiger het belangrijkste politieke boegbeeld van de liberale arbeidersbeweging in Antwerpen was. In de Scheldestad richtten de kopstukken van het liberale ziekenfonds *Help U Zelve* in 1897 een coöperatieve bakkerij op en in 1903 startte een dissidente groep met de *Liberale Bakkerij*. Beide werden bloeiende instellingen. En in 1910 waagde *Help U Zelve* zich zelfs aan een coöperatieve *Volksbrouwerij*.¹

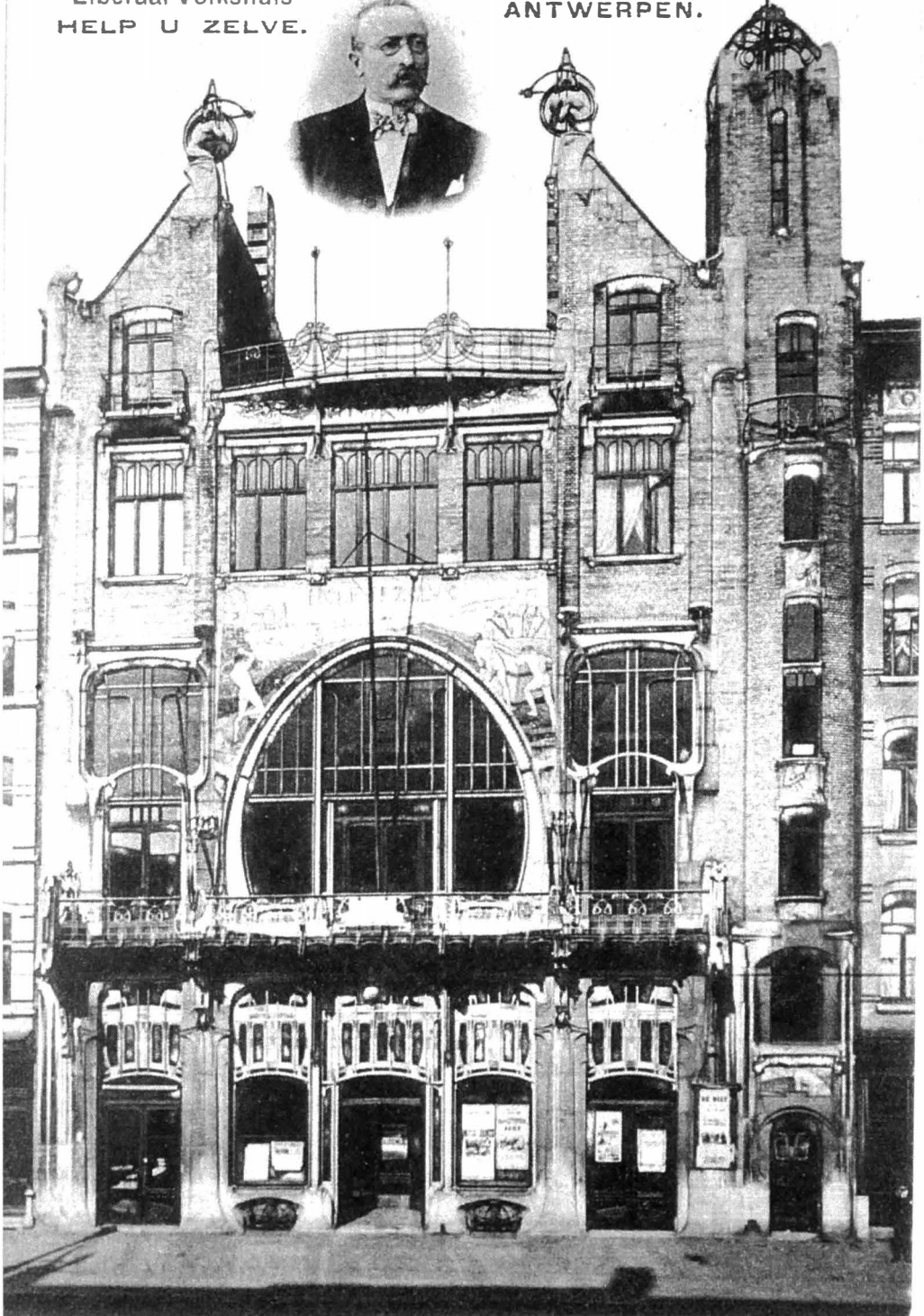
De oprichting van een bakkerij was voor de leiders van de arbeidersbeweging geen evidente maar toch een voor de hand liggende keuze. Wisten ze doorgaans weinig af van bakken en bedrijfsvoering, dan realiseerden ze zich wel hoe belangrijk brood was voor hun achterban. “Geef ons heden ons dagelijks brood”, was de dagelijkse zorg van alle

¹ Daniël Vanacker, *Een averechtse liberaal. Leo Augusteyns en de liberale arbeidersbeweging / Van activist tot antifascist – Leo Augusteyns en het Vlaams-nationalisme*, Academia Press/Liberaal Archief 2008. Dit artikel is een licht bewerkte versie van de informatie uit het eerste deel van mijn boek.

Mr Augusteyns, vader, stichter van " Help U Zelve."

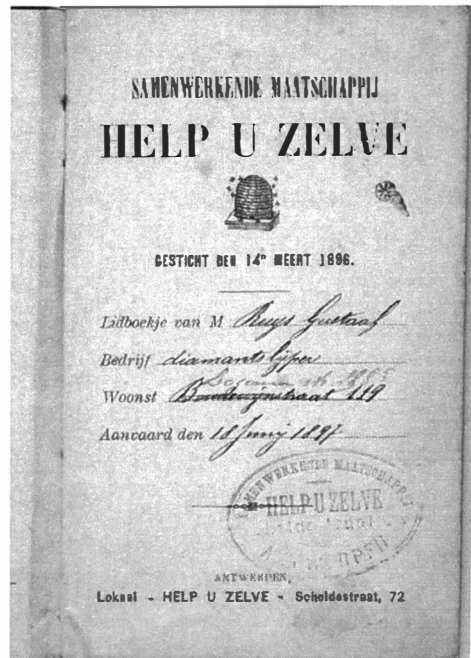
Liberaal Volkshuis
HELP U ZELVE.

ANTWERPEN.

werklieden. “La classe ouvrière en fait son aliment principal”, verklaarde Harry Peters, een sociaal bewogen liberaal uit Antwerpen, tijdens het onderzoek van de *Commission du Travail* in 1887. Het vergde 15 tot 20 procent van haar inkomen. Ook na de eeuwwisseling bleef het aandeel van het dagelijks brood belangrijk. In het weekbudget van een dokwerker met vrouw en zeven kinderen uit 1911 ging zelfs 30 procent naar de aankoop van brood.²

Nochtans had de invoer van goedkoop Amerikaans graan vanaf 1870 de broodprijs gedrukt. Bovendien maakten technische vernieuwingen het mogelijk brood op industriële wijze en dus goedkoper te vervaardigen. Machines namen het lastige, manuele kneden van het deeg over. De klassieke houtovens ruimden plaats voor nieuwe, efficiëntere installaties. De scheiding van de stook- en bakruimte liet toe continu te bakken, door het stapelen van bakruimtes boven elkaar kon men de productie verveelvoudigen, enzovoort.³

2 Commission du Travail, I. *Réponses au questionnaire concernant le travail industriel*, Bruxelles 1887: nr. 2937, 2983, 3491; *De Dokwerker* 16.04.1911.

3 Annick Detremmerie, *’t Is voor de bakker. De mechanisering van de brood- en banketbakkerij*, Gent 1986: 18-43.

De eerste broodfabrieken

Enkele liberale arbeiders waren in 1879 de eerste om in Antwerpen een ziekenfonds op te richten, met de veelzeggende naam *Help U Zelve*, dat arbeiders, en alleen arbeiders, met een uitgesproken ideologische overtuiging wilde verenigen. De drukkersgast Pieter Jozef Augusteys, later bekend als “vader Augusteys”, werd de eerste voorzitter. De Antwerpse socialisten waren echter de eerste die met een bakkerij begonnen. In 1880 lanceerden enkele kameraden het voorstel met een “volksbroodbakkerij” te beginnen, maar slechts 38 militanten bleken bereid daarvoor 10 frank op tafel te leggen. De naam *De Vrije Bakkers* namen ze over van het succesrijke voorbeeld van hun Gentse gezellen. Vijf jaar later begonnen ze ook kolen te verkopen. Ondanks een gebrekkige boekhouding en veel interne ruzies werd het een succes. In mei 1886 openden de kameraden in de Dambruggestraat de *Volksapotheek-Drogerij De Werker* die goedkoop geneesmiddelen leverde aan klanten en niet-klanten. De winsten van de hele onderneming maakten in 1887 de realisatie van een nieuwbouw in de Diepestraat mogelijk. Om een hypothecaire lening van 35.000 frank te kunnen krijgen, nam de bakkerij toen het statuut van een coöperatie aan. Deze telde 358 stichters. Naast een moderne bakkerij met vier ovens bouwden de socialisten een complex met een café, een feestzaal, vergaderlokalen en een kruidenierswinkel. De brochure die uitgegeven werd bij de tiende verjaardag, sprak van 50 personeelsleden, 4.000 broden per dag (dus 1,25 miljoen per jaar?), 2.400 klanten en een jaaromzet van meer dan 700.000 frank.

De socialistische bakkers verkochten hun brood aan een vaste prijs en keerden elke zes maanden (een deel van) de winst uit in de vorm van aankoopbonnen. In 1890 kostte een kilobrood 32 centiem en gaf men 6 à 7 centiem terug. Op die manier hoefden de klanten hun brood gedurende vijf weken per semester niet te betalen. Ze moesten hun broodbonnen wel op voorhand kopen. Ze schoten het geld dus voor aan hun leverancier in plaats van zelf op krediet te kopen en leerden zo hun budget beter beheren. Aan de bakkerij was een “ziekendienst” verbonden. Klanten die elke week een deel van hun winstaandeel afstonden, konden bij ziekte gratis naar arts en apotheker. Hun gezinsleden betaalden bij beiden de halve prijs. Zieke klanten kregen zes broden per week cadeau (gedurende maximum zes weken). De coöperatie verkocht ook kolen, voedingsproducten, leder en schoenen.

Het succes van de onderneming bewees volgens de socialisten “que le peuple peut se gouverner lui-même, et que s’il avait en main les éléments nécessaires, il pourrait, sans capitalistes, très bien régler sa situation”. Bovendien vond men de economische en politieke discussies op de algemene vergaderingen goed voor de vorming van de leden. “Chacun s’aide et s’instruit ainsi dans la direction de la société”. Alleen werd er bij de *Vrije Bakkers* iets te veel gediscuteerd. De werking van de coöperatie leed sterk onder de voortdurende twisten over het personeel en de aankopen. Bovendien stichtte een dissidente groep, die zich *De Wacht* noemde, in 1892 een eigen bakkerij.

Toch bleven de cijfers indrukwekkend. In 1893 bijvoorbeeld maakte de coöperatie 180.000 frank brutowinst. Deze was grotendeels aan de bakkerij te danken. Van dat bedrag keerde men 150.000 frank uit aan de 3.000 klanten (dus gemiddeld 50 frank per klant). De overige 30.000 frank gebruikte men onder meer voor de propaganda (een kleine 10.000 frank) en het tekort van de medische dienst (een kleine 4.000 frank).⁴

Niet alleen de socialisten, maar ook industriëlen ontdekten de mogelijkheden van de mechanisatie van de broodproductie. Eind 1894 waren er in Antwerpen een zevental broodfabrieken actief die hun kilobrood aan 20 centiem verkochten.⁵ Toen dook er een nieuwe concurrent op, *De Nieuwe Bakkerij* in de Nationalestraat, die slechts 17 centiem rekende en aan zijn zieke klanten het brood enige tijd gratis bezorgde. Hoewel dit bedrijf openlijk gesteund werd door enkele “grosses légumes du parti clérical”, protesteerden de *Vredes*, de parochiale kringen van de katholieke arbeiders, die de werkgelegenheid bij de kleine bakkers bedreigd zagen. De bakkersknechten begonnen zich te roeren omdat hun arbeidsvoorwaarden verslechterden. Op een van hun meetings kwam de socialist Constant Goetschalck uitleggen dat de kleine bakkers “noodlottig”

4 Voor de socialistische coöperatie zie Commission du Travail o.c. 1887: nr. 1192 en 3694 (verklaringen J. J. Welters); *Historisch verslag over de samenwerkende maatschappij De Vrije Bakkers van Antwerpen*, Antwerpen 1890; *De Werker* 06.01.1895; *De Samenwerker* 06.1896; Albert Van Laar, *Geschiedenis van de arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Antwerpen 1926 (herdruk 1974): 46-54, 481-496; Denise De Weerd, *90 jaar coöperatie in Antwerpen – Het begin (1880-1914)*, *Socialistische Standpunten* 1971: 222-229; Geert Van Goethem, *De samenwerkende maatschappij De Werker (1880-1914)*, *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 1991: 317-329.

5 De bekendste broodfabrieken waren *De Koornbloem*, *De Voorzorg*, *De Zuiderbakkerij*, *De Vlaamsche Volksbakkerij*, *Het Volksbelang*, *De Kroon* en *De Brusselsche Bakkerij* (*De Samenwerker* 15.03.1896). *De Koornbloem*, opgericht in 1874, roemde er zich op de eerste mechanische bakkerij van het hele land te zijn (*Beschrijving der fabrieken De Stoommolens en Grootte Bakkerij van Antwerpen*, Antwerpen 1906).

plaats moesten maken voor de broodfabrieken. Hij raadde hen aan de kleine bakkers te laten vallen, want in de broodfabrieken konden ze betere voorwaarden bekomen. Deze redenering lokte een scherpe reactie uit bij Jaak Verheyen, secretaris van het liberale ziekenfonds *Help U Zelve* en provincieraadslid sinds 1892 (“zoals een kalkoen die de rode rok van een koeienmeid in het oog krijgt”, schreef het socialistische weekblad *De Werker*). Hij vond dat men de kleine bakkers moest steunen en de fabrieken bekampen en gaf de gasten het advies zich te verenigen om samen een bakkerij uit te baten.⁶

Door het opbod op de Antwerpse broodmarkt daalde de prijs de volgende maanden tot 15 centiem, zodat de meeste bakkers het moeilijk kregen. Daarom spraken alle grote bakkerijen af de prijs met 2 centiem te verhogen. *De Nieuwe Bakkerij* hield zich echter niet aan die overeenkomst. Omdat de eigenaar van *De Koornbloem* in de Brugstraat het niet meer zag zitten, verkocht hij zijn bedrijf aan de firma *Van Seeters, Geenen & Cie*. Deze ging in juli 1895 van start onder de naam *De Grote Bakkerij* en slaagde erin de dominantie van *De Nieuwe Bakkerij* te doorbreken. De uitdager rekende dezelfde prijs, maar bood meer sociale voordelen aan zijn trouwe klanten. Als ze ziek werden, kregen ze hun brood tien weken lang gratis. Bij overlijden ontvingen de nabe-

⁶ *De Samenwerker* 15.03.1896; *Les Coopérateurs Belges* 01.01.1895; *Vrede's Bericht* 06.01.1895; *De Werker* 20.03.1895.

staanden een premie van 60 tot 400 frank, afhankelijk van hun verbruik. Ten slotte organiseerde het bedrijf een aantrekkelijk spaarsysteem. Er kwamen bijhuizen in Mechelen, Boom en Temse. In september 1896 bedroeg zijn dagproductie 35.000 broden, 13.000 pistolets en 5.000 koeken. De zeventien ovens bakten dag en nacht, bijna honderd brooduitvoerders stonden in voor de distributie.⁷

Begin 1896 liquideerden de kopstukken van *De Vrije Bakkers* hun coöperatie. Alle leden kregen hun 10 frank terug: Met honderd man stichtten ze de vennootschap onder firmanaam *De Metz & Cie* (genoemd naar de zaakvoerder, sigarenmaker Adolphe De Metz), die *De Werker* als commerciële naam koos. De leiding lag voortaan in handen van drie beheerders, zonder veel medezeggenschap van de basis. Ook deze ingreep maakte geen einde aan de interne problemen. De boekhouding bleef een ramp en de ruzies bleven aanhouden. Toch gingen de zaken aanvankelijk nog relatief goed. Eind 1896 telde de socialistische firma 7.500 klanten. Deze kregen voor het voorbije halfjaar 80.000 frank restorno uitbetaald (dus een goeie 10 frank per klant). Er ging 14.000 frank naar de propaganda, 8.400 frank naar aflossingen en 3.500 frank naar de resterende schulden van *De Vrije Bakkers*.

De industrialisering van het broodbakken ging uiteraard ten koste van de kleine, ambachtelijke bakkers. “La situation des petits boulangers est devenue précaire par la concurrence des coopératives et des ‘boulangeries économiques’”, meldde de *Revue du Travail* over de Antwerpse situatie in april 1896. Toch maakte deze evolutie weinig werklozen, want de bakkersgasten vonden gemakkelijk een nieuwe job in de haven. De bakkerscrisis trof niet alleen de grootsteden, maar stilaan ook de kleinere steden, stelde de socialistische specialist Louis Bertrand vast. Hij had de bakkers ooit aangeraden samen te werken om te mechaniseren, maar had geen gehoor gevonden. “Aujourd’hui, il est trop tard”. Voor hem was het grote pluspunt van deze ontwikkeling dat de grote massa goed en goedkoop brood kon eten.⁸

7 *De Samenwerker* 15.03, 06 en 09.1896, 02.1897; *Beschrijving der fabrieken* o.c. 1906.

8 *Les Coopérateurs Belges* 01.06.1896.

Help U Zelve gaat bakken

In 1897 waagden ook de liberale arbeiders zich op de Antwerpse broodmarkt. Aanleiding was een discussie op de jaarvergadering van het ziekenfonds *Help U Zelve* in juni 1896 waar een lid vroeg dat de artsen van de mutualiteit niet alleen de mannelijke leden maar ook hun vrouwen en kinderen gratis zouden verzorgen. Het bestuur antwoordde dat dit moeilijk zou kunnen zonder een verhoging van de bijdragen. Dat was een delicate aangelegenheid, want men kon de vrijgezellen toch niet voor de gezinnen laten betalen. Daarop stelde een ander lid voor een samenwerkende bakkerij op te richten om met de winst ervan de uitbreiding van de medische zorg te betalen.⁹

Dit voorstel was wellicht geïnspireerd door het voorbeeld van de Antwerpse socialistten. Op soortgelijke wijze zou het liberale ziekenfonds zijn leden niet alleen de medische kosten van hun vrouwen en kinderen kunnen betalen maar ook goed en goedkoop brood kunnen leveren. Misschien kon men zo zelfs de uitbouw van een pensioenkas financieren. Wellicht hoopten de voorstanders meteen de financiële exploitatie van het lokaal van de mutualiteit in de Scheldestraat recht te trekken. De geldschieters begonnen immers te morren omdat ze niet de afgesproken vergoeding ontvingen – er was zelfs sprake van dat ze *Help U Zelve* aan de deur zouden zetten en het pand zouden verkopen. Bij de leden kende het café weinig succes omdat ze het bier niet lekker vonden, maar het bleek niet mogelijk van brouwer te veranderen, omdat de uitbater “facteur in bier” was.¹⁰

Help U Zelve gaf een commissie opdracht de wenselijkheid van een coöperatieve bakkerij te onderzoeken. In liberale kringen lag de oprichting van samenwerkende vennootschappen erg gevoelig, omdat deze een bedreiging voor de kleine middenstand vormden. De commissie ging onder meer de mening van erevoorzitter Jan Van Rijswijck vragen. De burgemeester wees op de voor- en nadelen, maar nam zelf geen standpunt in.

In haar verslag stelde de commissie dat *Help U Zelve* aan zijn leden

9 De ontstaansgeschiedenis van de coöperatie van *Help U Zelve* staat in grote lijnen beschreven in *Het Werkersbelang* 10.1923, gepubliceerd n.a.v. haar 25-jarig bestaan. Hierna alleen aanvullende bronnen. *De Koophandel* 21.06.1896.

10 *De Koophandel* 27.06.1897; *De waarheid over de strijd in Help U Zelve*, Antwerpen s.d. (1903): 4-5. Een “facteur” was een cafébaas die contractueel aan één brouwerij gebonden was.

nieuwe voordelen moest bezorgen om de concurrentie het hoofd te kunnen bieden. Aangezien het ziekenfonds dat financieel niet aan kon, moest men naar andere middelen uitkijken. Een pensioenkas maakte niet veel kans op slagen. Een coöperatie die brood en kolen leverde, bood wel een oplossing. Het verslag ging ervan uit dat de kleinhandel daar niet zoveel last van zou ondervinden, omdat het kwaad al lang geschied was. In andere steden richtten de werklieden trouwens ook coöperaties op. Wellicht dacht de verslaggever aan de Gentse *Libérale Werkersverdediging*, die net besloten had met een coöperatie te beginnen. De commissie voelde niets voor Verheyens alternatief om een overeenkomst met enkele bakkers af te sluiten. Dat bood slechts een oplossing voor een kleine groep bakkers en zou veel problemen opleveren omdat deze niet allemaal hetzelfde brood zouden leveren. Bovendien waren soortgelijke experimenten al mislukt.¹¹

Op zondag 15 november 1896 belegde *Help U Zelve* een algemene vergadering om het voorstel toe te lichten. Het zuiden van de stad vergaderde in het lokaal van de Scheldestraat, het noorden in de *Alcazar* (Lange Beeldekenstraat). Vervolgens mochten de leden zich in een referendum uitspreken. Op dat ogenblik was net bekend geraakt dat *De Werker* 80.000 frank zou investeren in de uitbreiding van zijn bakkerij. Wellicht helpt dit verklaren waarom zo'n grote meerderheid van de leden van *Help U Zelve* – 1.600 voor, 70 tegen – de oprichting van een coöperatie goedkeurde.¹²

12

Dat nieuwsje lokte veel reactie uit in de pers. “Wat zullen de liberalen zeggen”, nu ze *Help U Zelve* “zo kranig het voorbeeld der socialisten zien volgen, zonder zich te bekreunen om het ‘vrijheidslievend’ bedrieglijk lied waarmee zij hem zo lang van zijn ware belangen afkerig maakten?” wilde het socialistische blad *De Werker* weten. Voor de klerikale pers (*Het Handelsblad*, de *Gazet van Antwerpen* en *L'Escaut*) bewees deze zaak dat de kleine bakkers het slachtoffer van de socialisten én de liberalen waren en alleen op de klerikalen konden rekenen. Een middenstander meldde in die pers dat de socialisten het moeilijk hadden en dat de Helpuzelvers hoopten “dat de afval der Diepestraat naar de Scheldestraat zal overwaaien”. Hij voorspelde meteen een stij-

11 *Het Laatste Nieuws* 15.11.1896 (samenvatting verslag); *De Koophandel* 24.11.1896; *L'Opinion* 21.10.1896; *De Werker* 23.10.1896; *De waarheid* o.c.1903: 5. De Gentenaars stichtten op 15 januari 1897 de samenwerkende maatschappij *Werkersverdediging* (statuten in *Annexe au Moniteur Belge, Sociétés* 1897, nr. 335).

12 *Het Laatste Nieuws* 15 en 19.11.1896; *L'Opinion* 06.11.1896.

ging van het alcoholisme. Veel getroffen kleine bakkers zouden immers een café openen waar de werklieden hun winst uit de coöperatie zouden gaan opdrinken.

Bij de liberale pers vond het initiatief vooral een verdediger in *L'Opinion*, het dagblad van de Antwerpse progressisten. Dit voerde aan dat men de succesvolle coöperaties niet alleen aan de socialisten mocht overlaten en dat de klerikalen ook dergelijke initiatieven namen. Bovendien waren heel wat rijke klerikalen uit Antwerpen aandeelhouder in industriële bakkerijen. Het blad vermoedde zelfs dat de hele campagne in de klerikale pers bedoeld was om *De Grote Bakkerij* te steunen.¹³

Voor de bouw en exploitatie van de bakkerij richtte *Help U Zelve* geen nieuwe rechtspersoon op. De coöperatie *Volkslust*, eigenaar van het lokaal in de Scheldestraat, kreeg gewoon een nieuwe naam en een ruimer doel. De samenwerkende maatschappij *Help U Zelve* wilde voortaan niet alleen een café uitbaten, maar tevens een bakkerij oprichten en “eetwaren alsook andere voorwerpen van gewoon gebruik” verkopen “in de best mogelijke voorwaarden van prijs en hoedanigheid”. Volgens de statuten moest het kapitaal minimum 5.000 frank bedragen. Het werd gevormd door het kapitaal van *Volkslust* en de stortingen van nieuwe aandeelhouders. Alle leden van *Help U Zelve* konden één aandeel van 10 frank kopen, eventueel af te lossen over tien weken. Zo konden de Helpuzelvers in de onderneming participeren, naast de oude geldschieters. Uiteindelijk werden bijna 800 aandelen verkocht, zodat er 7.850 frank vers kapitaal beschikbaar was.

13

Op de eerste algemene vergadering van zondag 14 maart 1897 kozen de eerste driehonderd aandeelhouders een bestuur. Dit bestond uit zeven beheerders en drie commissarissen en kwam vijf dagen later voor het eerst samen. Michel Coppens werd tot voorzitter gekozen, maar snel vervangen door winkelier Eugène Gilson. Ambtenaar Jaak De Rooy werd secretaris en meubelmaker Henri Lambrechts schatbewaarder.¹⁴ Toen een van de commissarissen drie maanden later wegens ziekte ontslag nam, werd Jaak Verheyen bij acclamatie als zijn opvolger aan-

13 *Het Laatste Nieuws* 19.11.1896 e.v.; *De Werker* 16, 18 en 19.11.1896 (met citaat uit *Het Handelsblad*); *L'Opinion* 16.11-11.12.1896.

14 De eerste beheerraad bestond uit Jaak Arents, P. J. Augusteyns, Michel Coppens, Jaak De Rooy, Karel Dom, Eugène Gilson en Henri Lambrechts; de eerste commissarissen waren Antoine Van Horenbeek, Henri Verbeeck en Louis Verswijvelen.

gewezen. Zijn tegenstanders verweten hem later dat dit niet de voorgeschreven procedure was.¹⁵

Nieuw leven in de Scheldestraat

Help U Zelve trok een bakkerij op achter zijn lokaal in de Scheldestraat. August Gervais, een “architecte-expert” uit de Solvynsstraat, diende daarvoor op 31 maart 1897 een bouwaanvraag in, op 5 mei verleende het schepencollege de gevraagde vergunning. Het ging om een investering van 140.000 frank. Omdat het kapitaal van de coöperatie ruim onvoldoende was, werd er geld geleend. De liberale notaris Jan Teurlings en zijn vrienden bezorgden (minstens) 80.000 frank. Op voorstel van Verheyen stelde het ziekenfonds 25.000 frank ter beschikking. Het vroeg 4 procent intrest en dat was 1 procent meer dan wat het spaargeld op de bank opbracht.¹⁶

Help U Zelve nam zijn bakkerij in gebruik op zondag 5 september 1897. Het eerste baksel schonk men aan het *Bureel van Weldadigheid*. 's Avonds volgde een feest met optredens van de toneel- en zangafdelingen van het ziekenfonds. De volgende morgen reden de zes broodkarren van *Help U Zelve* voor het eerst uit. Ondanks het slechte weer konden ze bij 700 klanten al 1.800 broden aan de man brengen, zo vertelde men aan de pers. Een week later was er sprake van bijna twee keer zoveel klanten en 3.000 broden.

Op de tweede verdieping van de bakkerij bevond zich de bloemzolder, vanwaar men de bloem via een trechter in de kneedmachine op de eerste verdieping stortte. Aangedreven door een gasmotor kon deze 400 kilo per beurt verwerken. Op dezelfde verdieping stond een watertank van 5.000 liter. Beneden beschikte *Help U Zelve* over een bakzaal van 345 m² (23 bij 15 meter). Met twee dubbele ovens (d.w.z. met twee bakplaten), verwarmd met steenkool, kon men om de drie kwartier 480 broden van 1 kilo bakken. De zes bakkers werkten van 20 uur 's avonds

15 Statuten *Help U Zelve* 02.06.1897 (*Annexe au Moniteur Belge, Sociétés* 1897, nr. 2432); aandeel-actie nr. 308 (Liberaal Archief, HUZ); *Help U Zelve* 30.03.1897; *De waarheid* o.c. 1903: 5; De Samenwerker *Help U Zelve*, *Balans der 6 verlopen maanden*, Antwerpen 1899: 15.

16 Bouwdossier 1897/0543 (Stadsarchief Antwerpen); *De Koophandel* 11.09.1897; *De Dageraad* 19.02.1905; *Het Werkersbelang* 28.02.1907.

tot 6 uur 's morgens. Elke nacht kwam een van de beheerders, volgens een beurtrol, de productie controleren. 's Morgens vroeg trokken de uitvoerders op pad met hun hondenkar, waarin ze elk 500 broden konden meenemen. Later zette men paardenkarren in om de uitvoerders in de loop van de morgen te bevoorraden.¹⁷

Het was geen ideaal moment om met een nieuwe bakkerij te beginnen, want de bakkerswereld zat volop in een nieuwe crisis. Eind 1896 was de prijs van de bloem plots de hoogte in geschoten, van 18 naar 26 frank per 100 kilo. De meeste bakkers moesten hun broodprijs met 5 centiem verhogen. In Gent spraken de drie grote coöperaties af, over de ideologische grenzen heen, 30 centiem voor hun kilobrood te blijven rekenen en iets minder winst uit te keren. In Antwerpen had *De Werker* net een contract voor 24.000 zakken bloem aan 18 frank afgesloten. Liever dan de prijsstijging te incasseren – wat bijna 200.000 frank had kunnen opleveren – beslisten de socialisten hun oude broodprijs te handhaven. Maar door het succes van hun goedkoop brood was hun jaarvoorraad op negen maanden opgebruikt.¹⁸

17 *De Koophandel* 11.09.1897; *L'Opinion* 11.09.1897; *De Samenwerker* o.c. 1899: 10; *Het Werkersbelang* 11.10.1906. Het derde verslag vermeldt dat men de eerste dag 840 broden verkocht had (*De Samenwerker* o.c. 1899: 8).

18 *Les Coopérateurs Belges* 01.11 en 01.12.1896; *Van Laar* o.c. 1926: 496-497.

En de bloemprijs bleef stijgen. Medio 1897 kochten de socialistische dissidenten van *De Wacht* 1.500 zakken bloem aan 27,50 frank, twee weken later kostten dezelfde zakken 45 frank. Omdat *Help U Zelve* een meedogenloze concurrentieslag wou voorkomen, probeerde voorzitter Coppens in september 1897 afspraken te maken met *De Werker* en *De Wacht*. De socialisten bleken bereid hun broodprijs te verhogen. Bovendien vatten de drie coöperaties het plan op om samen met andere grootbakkerijen een bloemmolen uit te baten, maar daar kwam uiteindelijk niets van in huis.¹⁹

Het gewone kilobrood van *Help U Zelve* kostte 30 centiem.²⁰ De klanten kochten vooraf de kaarten waarmee ze de broden konden betalen. Om de zes maanden kregen ze een deel van de winst uitgekeerd in geld. De eerste keer was dat 6 centiem per brood²¹; in het zevende semester ging het al om 9 centiem. Met dit restornosysteem konden de klanten twee keer per jaar over een klein spaarpotje beschikken. Voor het zevende semester ging het gemiddeld om 16 frank per klant, wat overeenkwam met de (netto)prijs van 75 broden. De hoge uitkeringen van *Help U Zelve* dwongen *De Werker* het winstdeel van zijn klanten te verhogen. In september 1899 spraken de bakkerijen van *Help U Zelve*, *De Werker* en *De Wacht* echter af dat ze voortaan met dezelfde broodprijzen en restorno's zouden werken.²²

De bakkerij van *Help U Zelve* bezorgde niet alleen brood aan haar leden-aandeelhouders, maar aan iedereen die er wou kopen. Men leverde zelfs aan winkels, maar dat bleken geen trouwe afnemers te zijn. Het initiatief boekte snel succes. Verkocht men in het eerste semester bijna

19 *De Werker* 03.04.1901.

20 Tenzij anders aangegeven zijn de volgende paragrafen gebaseerd op de oudste semesterverslagen. Uit de beginjaren bleven drie volledige rapporten en één onvolledig verslag bewaard: 2de semester (medio 1898) in *Het Werkersbelang* 09.10.1898, 3de semester (eind 1898-begin 1899) in de brochure *De Samenwerker* o.c. 1899, onvolledige cijfers 5de semester (eind 1899-begin 1900) in *Het Werkersbelang* 08.04.1900, 7de semester (eind 1900-begin 1901) in de brochure *De Samenwerker Help U Zelve, Balans der 6 verlopen maanden (van september 1900 tot en met februari 1901)*, Antwerpen 1901. Sommige verslagen bevatten ook gegevens over de vorige (ontbrekende) semesters. De cijfers lijken niet altijd onbetrouwbaar. In het derde semester bv. werden bijna 2 miljoen broden gebakken. Gerekend aan 30 centiem per brood moest de opbrengst 600.000 frank bedragen en de restorno, gerekend aan 7 centiem, 140.000 frank. Maar bij de inkomsten staat 158.000 frank ingeschreven voor "koopwaren", terwijl men bij de uitgaven 114.000 frank als uitgekeerd winstdeel vindt. Begin 1905 publiceerde *De Dageraad* (19.02.1905) winstcijfers die niet in de semesterverslagen terug te vinden zijn.

21 *Het Werkersbelang* 02.10.1898.

22 Van Laar o.c. 1926: 497.

500.000 broden, dan waren het er in het tweede semester al 1,5 miljoen, een half jaar later 2 miljoen en in het vijfde semester gingen al meer dan 2,5 miljoen stuks de deur uit.

Behalve brood verkocht de coöperatie van *Help U Zelve* kolen met een minieme winst. Kolen had ze toch nodig voor de bakovens en kantoren. Door de aankoop van een groter volume hoefde de bakkerij minder voor haar eigen energie te betalen. Voor de klanten waren de prijzen voordelig omdat ze zelf, bij gebrek aan plaats en spaarcenten, nooit grote hoeveelheden in één keer konden bestellen. In het derde semester verkocht de bakkerij 235 ton vaste kolen en 4.700 hectoliter kolengruis. Twee jaar later lagen de cijfers lager. Dat werd toegeschreven aan de crisis in de kolenhandel tijdens de voorbije winter. Vermoedelijk konden de klanten daardoor elders goedkoper kolen vinden.

De werking van de coöperatie bracht heel wat leven in de Scheldestraat. Naast de aanvoer van de grondstoffen voor de bakkerij (bv. meer dan 2.000 ton bloem in het zevende semester) en de kolen alsook het in- en uitrijden van de broodkarren kwamen de duizenden klanten minstens twee keer per jaar langs om hun winstdeel te ontvangen. De organisatie van die uitbetaling was niet eenvoudig en lokte aanvankelijk kritiek uit. Al die “va et vient” droeg ertoe bij dat het café eveneens “goede vruchten” afwierp.

De coöperatie werd ook belangrijk als werkgever. Na één jaar had ze al 60 man in dienst, begin 1901 stelde ze 80 man tewerk. In mei 1902 sprak het liberale dagblad *De Nieuwe Gazet* van “een waar leger van bedienden”, onder wie 31 bakkers, 25 uitvoerders en een aantal controleurs, magazijniers, timmerlui en “zoldermannen”. Bij het personeel vond men ook enkele getrouwen van de beweging, zoals de gewezen diamantbewerker August Brandt, die als bediende een jaarwedde van 1.800 frank kreeg. Het minimum dagtarief bedroeg 4 frank (dus 24 frank per week), het gemiddelde jaarloon beliep een kleine 1.600 frank (dus 30 frank per week).²³

Het budget van de coöperatie overtrof aanzienlijk dit van het ziekenfonds. De rekening van het tweede semester beliep al meer dan 140.000 frank, terwijl het jaarbudget van de mutualiteit in die tijd “slechts” 44.000 frank bedroeg. Werkte de leiding van het ziekenfonds gratis,

23 *De Nieuwe Gazet* 26.05.1902; *Help U Zelve* 11.01.1903 (Brandt).

dan gold deze regel niet voor de bestuurders van de coöperatie. In het derde semester kreeg dit tiental in het totaal 990 frank uitbetaald, in het zevende semester ging het al om 1.755 frank. De voorzitter ontving 460 frank per jaar, de beheerders 360 frank en de commissarissen 300 frank.²⁴

In die raad van beheer doken al snel ernstige meningsverschillen op. Zo bleken de bestuurders grondig verdeeld over de vraag of men alle aankopen moest aanbesteden of niet. De ene vonden dat alle leden moesten kunnen meedingen; de andere, en vooral Jaak Verheyen, waren daar tegen. De ruzie liep zo hoog op dat men besloot de beheerraad te ontbinden en een nieuw bestuur te kiezen. De kandidaten vormden twee lijsten, de ene met supporters van de aanbestedingen, de andere met tegenstanders. De voorstanders voerden een felle campagne tegen Verheyen. Ze wezen erop dat hij destijds niets voor de oprichting van een coöperatie gevoeld had maar nu beheerder wilde worden. “Al wat men maar kon vinden, het schandaligste het eerst, werd gebezigd om de kandidaten te bevechten”. Toch won de groep-Verheyen met een grote meerderheid de verkiezingen van zondag 14 mei 1899. Jaak Verheyen werd meteen voorzitter van de coöperatie en beeldhouwer Karel Dom secretaris. Henri Lambrechts bleef schatbewaarder.²⁵

Maar de verslagen kandidaten, vooral Jaak Arents en Jaak De Rooy, waren niet van plan zich bij hun nederlaag neer te leggen. Arents, die als mecanicien in het stedelijk slachthuis werkte, was sinds 1891 lid van het ziekenfonds en sinds drie jaar voorzitter van de 41ste afdeling. Hij was in juni 1898 tot provincieraadslid verkozen en richtte een jaar later de *Liberale Metaalbewerkersbond* op. De ambtenaar De Rooy was de eerste secretaris van de coöperatie geweest. “*Help U Zelve* moest en zou kapot gaan”, zou hij verklaard hebben.²⁶

24 *Help U Zelve* 11.01.1903.

25 De nieuwe beheerraad bestond uit P. J. Augusteyns, Michel Coppens, Karel Dom, Eugène Gilson, Henri Lambrechts en twee nieuwe gezichten, Eduard Van Wassenhove en Jaak Verheyen; de drie commissarissen waren Piet Soetermans, Antoon Van Horenbeeck en Frans Wauwers.

26 *Het Werkersbelang* 10.1923; Hoofdkomiteit der Vakbonden van het Liberaal Werkersverbond van het Arrondissement Antwerpen, *Geschiedenis van Help U Zelve met den betreuenswaardigen strijd en scheuring*, Antwerpen 1905: 6-8; *Het Werkersbelang* 26.09.1906 (Arents).

Jaak Arents

Een van de laatste daden van de oude beheerraad was het indienen van een bouwaanvraag voor het vergroten van de bakkerij. Dat gebeurde in april 1899, net twee jaar na de eerste aanvraag. Voor dit dossier deed men een beroep op Jan Van Asperen (23), een jonge architect van Nederlandse origine die op de Melkmarkt woonde. Deze verlengde het bestaande gebouw met tien meter, in dezelfde stijl als zijn collega Gervais. Daardoor kwam er plaats beschikbaar voor vier nieuwe ovens. Nog eens twee jaar later, in maart 1901, diende de nieuwe beheerraad een bouwaanvraag in, opnieuw getekend door Van Asperen, voor de uitbreiding van het complex op de onbebouwde driehoek achter de bakkerij. Daar kwamen een kleine paardenstal, een reeks hondenhokken en een schoorsteen van 28 meter hoog.²⁷

19

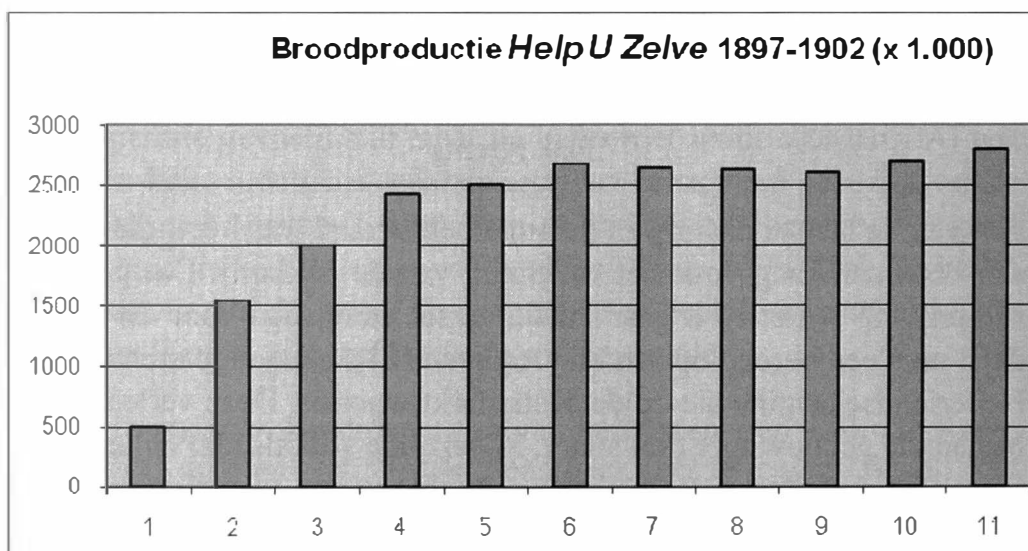
De evolutie van het aantal gebakken broden tijdens de eerste elf semesters (1897-1902) geeft een goed beeld van het succes en de expansie van de coöperatie van *Help U Zelve*.²⁸

Help U Zelve kon zijn installaties snel uitbreiden met twee ovens en een nieuwe kneedmachine en vervolgens met nog eens twee ovens en een derde kneder. De productie liep vlot op tot 2,6 miljoen broden per

27 Bouwdossiers 1899/620 en 1901/347 (Stadsarchief Antwerpen); Walter Van Uytfangh, *Jan Van Asperen, Sodipa* 1995.

28 *Het Werkersbelang* 29.03.1903.

semester (1900). Dat was 17.000 stuks per werkdag – of de helft van *De Grote Bakkerij* (1896). Bovendien begon men op zondag met de verkoop van krentenbrood, die begin 1901 al 17.000 stuks per semester bedroeg. De bakkerij telde toen reeds 12.000 klanten – te vergelijken met de 7.500 van *De Vrije Bakkers* (1896). Daarna stagneerde de groei even, niet alleen omdat de ovens aan hun maximumcapaciteit zaten, maar ook omdat er vier nieuwe concurrenten opdoken, namelijk een bakkerij van de klerikalen (*Het Beste Brood*), de daensisten, de diamantbewerkers (*Adamas*) en de metsers. Verder liepen de *Onpartijdige Dokwerkersbond* en *De Handelsklerken* met coöperatieve plannen rond. In 1902 kon *Help U Zelve* zich herpakken en haalde de bakkerij een score van 2,8 miljoen broden.

- 1) september 1897-februari 1898
- 2) maart-augustus 1898
- 3) september 1898-februari 1899
- 4) maart-augustus 1899
- 5) september 1899-februari 1900
- 6) maart-augustus 1900
- 7) september 1900-februari 1901
- 8) maart-augustus 1901
- 9) september 1901-februari 1902
- 10) maart-augustus 1902
- 11) september 1902-februari 1903

Bij de nieuwkomers vormde *Het Beste Brood* de belangrijkste bedreiging voor de Antwerpse coöperaties. Deze naamloze vennootschap was in 1900 opgericht met een kapitaal van 300.000 frank, vooral afkomstig van rijke burgers, die vanaf het eerste jaar de afgesproken 4 procent konden incasseren. De firma investeerde niet minder dan 450.000 frank in de bouw van een broodfabriek in de Napelsstraat. Het bedrijf ging begin 1901 van start en verkocht het derde jaar al meer dan 5 miljoen broden (weliswaar van een halve kilo). Per brood kregen de klanten 4 centiem terug. Verbruikers die lid waren van een katholieke erkende werkmanskring – en dat waren er snel 5.000 – hadden recht op gratis arts en apotheker en kregen bij ziekte gratis brood. De vennootschap richtte ook een pensioenfonds op. Leden die bij een erkende werkmanskring aangesloten waren en al minimum vijf jaar brood afnamen, kregen een pensioen in verhouding tot hun verbruik. De firma verspreidde een almanak, de eerste keer op 10.000, de tweede keer op 15.000 exemplaren, en gaf een tweemaandelijks tijdschrift uit.

In 1903 sloot *Het Beste Brood* een akkoord met het *Verbond der Christen Vakverenigingen*, waardoor die vakbeweging een vrijgestelde secretaris in dienst kon nemen. Volgens de aandeelhouders moest dat secretariaat steun verlenen aan de syndicaten “qui, selon les vues du grand Pape Léon XIII, doivent assurer la paix sociale”, en zorgen voor een tijdschrift “qui contribuera efficacement à l’extension de nos œuvres ouvrières anversoises”.²⁹

De socialistische bakkerij *De Werker* kreeg het bijzonder moeilijk, niet alleen als gevolg van de harde concurrentiestrijd, maar ook van interne verdeeldheid en verkeerde beslissingen. Op vijf jaar tijd (1897-1902) halveerde de verkoop van 98.000 tot 48.000 broden per week. De firma moest drastisch bezuinigen en reduceerde de steun aan de socialistische strijd van 24.000 frank naar 7.500 frank per jaar. Het voornaamste slachtoffer was *De Werker*, die verdween als Antwerps weekblad en de volgende jaren verscheen als de Antwerpse editie van het Gentse dagblad *Vooruit*. Om nieuw kapitaal te verzamelen zetten de socialisten hun bedrijf weer om in een coöperatie. Ze slaagden erin 25.000 frank bijeen te brengen. De volgende jaren bleven de winsten bescheiden en

29 Luc Schokkaert, *De Nationale Straat, Geschiedenis van de christelijke arbeidersbeweging in Antwerpen en omstreken (1857-1988)*, Antwerpen/Leuven 1989: 100; *De Nieuwe Gazet* 27.02.1901; Commission Nationale de la Petite Bourgeoisie, *Enquête Orale, II Comité régional d'Anvers*, Gand 1904: 387-393.

de subsidies voor de partijpropaganda beperkt. Daardoor kon de coöperatie in Antwerpen nooit dezelfde rol spelen als haar collega *Vooruit* die in de Arteveldestad de stevige basis leverde waarop de hele socialistische actie kon steunen.³⁰

Ook de gewone bakkers hadden het lastig. Zij waren niet te spreken over de concurrentie van de coöperaties en de broodfabrieken. Wilden ze nog aannemen dat die goedkoper brood leverden aan de arbeiders, dan namen ze het niet dat ze ook klanten zochten bij niet-leden, rijke burgers en beter betaalde ambtenaren, dat ze hun brood aanboden in kruidenierszaken en groentewinkels (die het bakkerspatent³¹ niet hoefden te betalen) en dat ze aan allerlei instellingen leverden. Zo verdacht men *Help U Zelve* ervan brood te verkopen aan diverse stadsdiensten, terwijl *Het Beste Brood* samenwerkte met de liefdadigheidsvereniging *Sint-Vincentius à Paulo*. De zelfstandige bakkers stelden met lede ogen vast dat de coöperaties slechts een beetje belasting betaalden (zo moest *Help U Zelve* in 1901 een 2.500 frank afdragen) en dat de vennootschappen ervoor zorgden dat ze nauwelijks iets hoefden te betalen (zo kwam *Het Beste Brood* er dat jaar met 300 frank van af). Was het dan verwonderlijk dat het aantal kleine bakkers op een paar jaar tijd van 500 naar 400 gedaald was?³²

Brood is gezond

22 Het ziekenfonds *Help U Zelve* had de coöperatieve bakkerij opgericht om meer medische voordelen aan zijn leden en hun familie te kunnen toekennen. Het was de bedoeling dat de klanten bij ziekte gratis een aantal broden zouden ontvangen, dat hun gezinsleden kosteloos naar de arts konden gaan en minder voor hun geneesmiddelen zouden betalen.

Het uitdelen van broden was het gemakkelijkst te regelen. Een gezinshoofd dat één jaar lid was en ziek of werkonbekwaam werd, kon dertien

30 Van Laar o.c. 1926: 499-503; De Weerd o.c. 1971: 229-231; Van Goethem o.c. 1991: 327-330.

31 Het patentrecht was een forfaitaire belasting op een aantal beroepsactiviteiten. Sommige beroepen (zoals de meeste ambtenaren, maar niet de bedienden) waren ervan vrijgesteld.

32 Commission Nationale o.c. 1904: 106-113 (H. Verbiest namens de *Bond der Antwerpse Bakkersbazen*), 113-122 (P. Berckmans namens de *Onpartijdige Bond der Antwerpse Neringdoeners*), 174-175 (H. Elen namens de *Syndicale Bakkerij*).

weken lang gratis brood krijgen. In het zevende semester ging het al om 6.000 stuks.

De levering van goedkope geneesmiddelen was ook relatief eenvoudig: *Help U Zelve* kocht een apotheek in de Van Wesenbekestraat en nam een apotheker in dienst. Daarvoor investeerde de bakkerij 20.000 frank. Vanaf 1 juli 1898 kon men in de nieuwe *Volksapotheek* terecht voor “de beste en krachtigste geneesmiddelen”. Dat was niet alleen in het voordeel van de patiënten, maar ook de bakkerij had er belang bij dat ze zo snel mogelijk genazen, luidde de redenering. De leden van het ziekenfonds *Help U Zelve* kregen er eveneens korting.³³

Het sluiten van een akkoord met artsen was niet zo eenvoudig. Toen *Help U Zelve* aan de zes geneesheren van zijn ziekenfonds de kans bood om ook voor de coöperatie te werken, weigerden deze omdat de aangeboden voorwaarden niet strookten met de richtlijnen van hun beroepsvereniging, de *Cercle Médical*. Daarop plaatste de bakkerij in de pers een oproep voor nieuwe artsen. De zes gingen vlug met het bestuur van de *Cercle* overleggen. Ze wezen op het principiële verschil tussen het bestaande ziekenfonds en de nieuwe coöperatie, die de medische zorg slechts als een propagandamiddel beschouwde (hoewel men die tegemoetkoming tot de arbeidersgezinnen zou beperken). Daarmee rees de principiële vraag of de artsen konden aanvaarden “d’être à la remorque d’une société commerciale prenant les soins du médecin comme un moyen de réclame”. De conclusie van het overleg was dat men die principiële beslissing aan de algemene vergadering van de geneesheren zou overlaten.

De bakkerij bood meteen nieuwe voorwaarden aan. De medische hulp zou slechts gelden voor wie al één jaar klant was en alleen voor de gezinnen van de klanten, niet voor het gezinshoofd zelf (dat normaal bij het ziekenfonds terecht kon). Aanvankelijk zou het om 1.200 gezinnen gaan; over een half jaar zouden dat er maximum 3.000 worden. Voor die dienstverlening wilde men 9.000 frank betalen. De zes artsen aanvaardden dit voorstel met het argument dat de algemene vergadering van hun *Cercle* nog geen beslissing genomen had en dat ze bij een weigering hun werk voor het ziekenfonds zouden verliezen. Bovendien maakten

33 *Reglement van inwendige orde* s.d. [1897](aandeel-actie nr. 308 (Liberaal Archief, HUZ)); *De Nieuwe Gazet* 21.04, 01 en 04.05, 17.06 en 27.08.1898; *Het Werkersbelang* 02 en 09.10.1898.

ze nu een onderscheid tussen coöperaties met een financieel en deze met een filantropisch doel. De *Cercle* gaf hen toestemming de voorwaarden van *Help U Zelve* voorlopig te aanvaarden. Het bestuur kon immers geen compensatie bieden voor het verlies dat de zes dreigden te lijden. Het was wel tegen samenwerking met coöperaties gekant en zou de principiële vraag voorleggen aan de algemene vergadering van 20 oktober 1898, maar of die vergadering doorging en wat ze besliste, is me niet bekend. In elk geval begonnen de zes artsen van *Help U Zelve* op dinsdag 3 januari 1899 voor de coöperatie te werken. De *Cercle Médical* gedoogde deze toestand omdat een opportunistische politiek aangewezen leek (“On risquerait beaucoup en brusquant la situation”).³⁴

Om de medische dienst aan de klanten van de bakkerij te verzekeren richtte het ziekenfonds van *Help U Zelve* een tweede afdeling op met een apart reglement. Een gezinshoofd dat meer dan drie dagen ziek of werkonbekwaam was, had verder recht op gratis brood. Als hij niet bij de eerste afdeling van de mutualiteit aangesloten was, moest hij de dokter zelf betalen. De medische hulp van de artsen was alleen gratis voor vrouwen en kinderen (meisjes tot 18, jongens tot 16 jaar). Geneesmiddelen konden de klanten kopen aan 0,50 frank per stuk in de apotheek van *Help U Zelve* in de Van Wesenbekerstraat. Ze kregen de eerste pot of fles gratis, maar moesten deze de volgende keer terug meebrengen. Specialiteiten vielen buiten de regeling. De eerste twee maanden meldden zich 300 zieken, van wie de helft gezinshoofden en de andere helft vrouwen en kinderen. Twee jaar later waren het er 3.700.

24

De medische kosten staan niet expliciet vermeld in de rekeningen van de bakkerij en dat is wellicht geen toeval gezien de delicate verhouding met de *Cercle Médical*. De inkomsten en uitgaven voor de apotheek zijn wel terug te vinden. In het zevende semester (1900-1901) was de apotheek in elk geval winstgevend. De inkomsten beliepen 5.400 frank, de uitgaven 3.900 frank (plus 1.000 frank afschrijvingen).³⁵

Begin 1900 wilde de bakkerij nog een nieuw voordeel toekennen. De beheerraad legde 10.000 frank opzij voor een *Sterffonds*. Bij het overlijden van een gezinshoofd dat minstens twee jaar klant geweest was en al zijn brood bij *Help U Zelve* gekocht had, wilde dit aan de nabestaan-

34 *Bulletin officiel du Cercle Médical* 09/10.1898: 122-127; Alexandre De Mets, *Enquête sur le service médical dans les sociétés de secours mutuels*, Anvers s.d. [1900]: 7.

35 Lidboekje *Onderlinge Bijstand (2de Afdeling)* nr. 1703, s.d. [1899?] (Liberaal Archief, HUZ); De Samenwerker o.c. 1899: 13; De Samenwerker o.c. 1901: 8-9, 12-13.

den een premie van 100 frank uitkeren. Maar deze maatregel lokte veel leden aan die oud en ernstig ziek waren en daarom werd het *Sterffonds* na negen maanden begraven.³⁶

Het Liberaal Volkshuis ³⁷

Tijdens het semester waarin Jaak Verheyen voorzitter van de coöperatie werd (maart-september 1899), boekte de bakkerij 73.000 frank winst. Er was dus geld voor ambitieuze projecten. Op een perceel in de Volkstraat dat aansloot bij het hoofdkwartier van *Help U Zelve* in de Scheldestraat, dat in 1894 aangekocht was door de coöperatie *Volkslust*, wilde het bestuur een indrukwekkend complex optrekken. Dat was ook nodig omdat de bakkerij na haar uitbreiding te kampen kreeg met plaatsgebrek in het magazijn en daarom de feestzaal gebruikte om brood te stapelen. Soms lag de voorraad er anderhalve meter hoog. Voor de bouw van een nieuw magazijn moest men een deel van het oude lokaal inpalmen.³⁸ Wellicht lieten Verheyen c.s. zich opnieuw stimuleren door *De Vrije Bakkers*, die begin 1899 in de Diepestraat een nieuwbouw gerealiseerd hadden die bijna 100.000 frank kostte (door aanslepende discussies met de aannemers liet de opening wel maanden op zich wachten).³⁹

Voor dit project deed *Help U Zelve* andermaal een beroep op Jan Van Asperen. Deze “jeugdige en veelbelovende architect” tekende een monumentale voorgevel, 18 meter breed en 30 meter hoog, in een zwierrige art-nouveaustijl. Het hele gebouw was trouwens in die gedurfde stijl ontworpen. “Iets heel, heel eigenaardigs”, vond de verslaggever van *De Nieuwe Gazet*. Het was Van Asperens eerste grote realisatie. Later zou hij nog meewerken aan enkele belangrijke projecten in Antwerpen, zoals de spoorwegberm tussen het *Centraal Station* en Berchem, het lokaal voor de dokwerkers in de Londenstraat, de gelagzaal

36 *Het Werkersbelang* 07.01, 08.04 en 23.09.1900.

37 Voor deze paragrafen zie bouwdoSSIERS 1899/1756 en 1899/1843 (Stadsarchief Antwerpen); *De Nieuwe Gazet* 03.03.1900, 27.07 en 05.08.1901; *Het Werkersbelang* 04.08.1901; *Liberaal Volkshuis: “Help U Zelve” te Antwerpen, L’Emulation* 1904; *Maison du Peuple (Liberaal Volkshuis) à Anvers, Belgique – Mr. Jan Van Asperen, architecte*, in: *Monographies de Bâtiments Modernes* nr. 201, Paris s.d. [1908]; Willem Aerts, *Antwerpen: ‘Help U Zelve’*, in: Herman Stynen (red.), *Huizen van, voor en door het volk*, Brussel 1988 (met bouwtekeningen); Hendrik Van Geel, Hans Annoot en Bert Willems (red.), *Van Liberaal Volkshuis tot vrije school*, s.l. [Antwerpen] s.d. [1994]. In de volgende noten vermeld ik alleen aanvullende bronnen.

38 *De Dageraad* 19.02.1905; Hoofdkomiteit o.c. 1905: 7-8.

39 Van Laar o.c. 1926: 495-496.

van de *Vlaamse Opera*, de stadsfeestzaal en de brandweerkazerne in de Paleisstraat.⁴⁰

- Beneden plande de ontwerper een café van 376 m² (16 bij 23,5 m), met een brede trap naar de eerste verdieping. Daarachter vond men de vergaderzaal van 32,5 m² (5 op 6,50 m) voor de beheerraad van de coöperatie.
- Op de eerste verdieping lag aan de straatkant een foyer. Erachter school onder een glazen koepel een feestzaal van 640 m² (16 bij 40 m) met een ruime scène en aan de drie andere zijden een brede gaanderij op een tussenverdieping. Het geheel bood plaats aan 3.000 bezoekers.
- Op de tweede verdieping bevonden zich zowel vooraan als achteraan drie vergaderzalen.
- De derde verdieping bestond uit twee smalle vleugels, met tussen beide een breed terras, geschikt voor zomerfeestjes. “Men heeft er een aanblik over heel de stad en ziet uren ver de heerlijke Schelde door de groene landouwen kronkelen”. Een zelfde panorama kon men bewonderen vanuit de dertig meter hoge toren, waarop permanent de blauwe vlag zou wapperen.

Help U Zelve diende op 23 oktober 1899 een bouwaanvraag in voor een afsluitingsmuur in de Scheldestraat. Toen die twee weken later vergund werd, volgde de aanvraag voor de nieuwbouw. Kort erop werd Van Asperen naar het stadhuis geroepen om zijn ontwerp toe te lichten. Hoewel het Antwerpse stadsbestuur bouwvergunningen doorgaans snel afleverde, bleef de beslissing dit keer uit. In februari 1900 bezorgde de architect desgevraagd aanvullende plannen. Blijkbaar had men op het stadhuis vooral twijfels over de stabiliteit en de brandveiligheid van de constructie. Raakte het dossier zoek of bleef het gewoon liggen? In elk

40 Van Uytfangh o.c. 1995. Enkele publicaties noemen Emiel Van Averbeke als medeontwerper van het *Liberaal Volkshuis*. Dat is weinig waarschijnlijk. Alleen de naam van Jan Van Asperen staat op de bouwaanvraag en de ingediende tekeningen, in de eigentijdse krantenverslagen en in de architectuurtijdschriften *L'Emulation (Liberaal Volkshuis* o.c. 1904) en *Monographies de Bâtiments Modernes (Maison du Peuple* o.c. 1908). Bovendien staat het *Liberaal Volkshuis* niet op de lijst van eigen realisaties die Van Averbeke in 1919 opmaakte. Hij wordt voor het eerst in 1933 als medeontwerper vermeld. Wel vindt men zijn naam op het ontwerp van een mozaïek voor de voorgevel. Wellicht tekende hij ook de andere mozaïeken. Vooral op basis van gelijkenissen met een ander ontwerp van Van Averbeke (drie huizen in de Mercatorstraat) achtte Willem Aerts zijn aandeel in het *Volkshuis* bewezen (*Emiel van Averbeke (1876-1946)*, licentiaatsverhandeling kunstgeschiedenis en oudheidkunde UG, Gent 1978: 17-24). Maar deze panden zijn jonger, zodat ze even goed op de invloed van Van Asperen op Van Averbeke kunnen wijzen. Met dank aan Stefaan Grieten (Architectuurarchief Provincie Antwerpen), met wie ik over dit onderwerp een stimulerende discussie kon voeren.

geval bracht de bevoegde stadsdienst pas op 31 januari 1901 officieel advies uit en het duurde nog tot 12 maart 1901 vooraleer het schepencollege de bouwvergunning afleverde. Het college stelde niet minder dan 28 voorwaarden, waaronder de klassieke voorschriften, maar ook diverse richtlijnen om de brandveiligheid te verhogen. Op dat ogenblik was de realisatie al ver gevorderd, zodat het onwaarschijnlijk is dat de bouwheer nog alle voorschriften kon uitvoeren.

Het project van het *Liberaal Volkshuis* doet denken aan het *Volkshuis/Maison du Peuple* dat de bijna vijftien jaar oudere architect Victor Horta voor de socialistische partij in Brussel bouwde en dat op 2 april 1899 feestelijk openging. Hoewel de Brusselse realisatie veel groter uitviel, waren er meer gelijkenissen dan de naam en de stijl, zoals de grote ramen in de gevel en het glazen dak van de feestzaal die voor een overvloedige lichtinval moesten zorgen. Ook de opbouw (café beneden, feestzaal op de verdieping, panoramisch terras op het dak) liep gelijk.

Men raamde de kostprijs van het *Liberaal Volkshuis* aanvankelijk op 300.000 frank en verwachtte de opening van het “werkliedenpaleis” in augustus 1900.⁴¹ Aannemer Max Hargot moest zich verbinden tot het uitbetalen van minimumlonen aan zijn arbeiders (48 tot 50 centiem per uur voor de metsers, 50 centiem voor de timmerlui en schrijnwerkers, 40 centiem voor de dienders en 38 centiem voor de aardewerkers).⁴² In maart 1900 – een jaar vóór de goedkeuring van de bouwvergunning – nodigde *Help U Zelve* de liberale pers uit voor een bezoek aan de werf. De metselwerken waren toen al flink opgeschoten. De verslaggever van *De Nieuwe Gazet* noteerde dat de kostprijs 500.000 frank bedroeg. Kort erop vielen de werken stil of daalde alleszins het werkritme, zodat men de streefdatum van augustus 1900 niet haalde. Was dit een gevolg van de discussie over de bouwvergunning? Of van de groeiende kritiek in eigen rangen?

De dissidenten werden geleid door Jaak Arents, die in mei 1899 het onderspit had moeten delven tegen de groep-Verheyen maar als beheerder herkozen was ter vervanging van vader Augusteyns, de eerste voorzitter van het ziekenfonds, die in november 1900 overleden was. De aanhangers van Verheyen noteerden later: “De aandeelhouders werden opgeruid: het was ongehoord zo met hun geld te morsen, reeds drie jaren bestond de coöperatief en de actionairs hadden nog geen cent

41 *Het Werkersbelang* 07.01.1900.

42 *De Dageraad* 25.09.1904.

intrest ontvangen”, enz. De opposanten beloofden dat zij, indien ze het beheer van de coöperatie konden overnemen, niet meer zouden bouwen maar aan de aandeelhouders 120 procent intrest zouden uitkeren.

Het rapport over het zevende semester (september 1900-februari 1901) wijdde niet toevallig enkele beschouwingen aan “de samenwerking”. Daarin stond te lezen dat de socialisten de coöperaties in politieke instellingen “ontaard” hadden en “de verbruikers in politieke strijdmassa’s herschapen”. Door een groot deel van hun winsten aan partijpropaganda te besteden hadden ze hun aanhang kunnen vergroten. Vooral de Antwerpse socialisten gebruikten hun winsten om de andere partijen te bestrijden en verwaarloosden zo de belangen van hun verbruikers. De klerikalen reageerden met de oprichting van eigen samenwerkende maatschappijen, die evenzeer politieke instellingen waren. Volgens de auteur was dat bij *Help U Zelve* niet het geval. Hij riep aandeelhouders en verbruikers op “om de grondvesten van onze zo schone instelling te versterken en haar voor de toekomst te beschutten”.

Wat zeggen de cijfers? Volgens de rekening van het zevende semester bedroegen de ontvangsten 328.000 frank en de uitgaven 94.000 frank. Er was derhalve 234.000 frank beschikbaar. Met een industriële broodbakkerij was dus veel geld te verdienen.

– Van die cashflow betaalde men 189.000 frank terug aan de 12.000 klanten. Dat bedrag was meer dan het dubbele van de 80.000 frank die *De Werker* uitkeerde (1896). Omdat *Help U Zelve*, in tegenstelling tot *De Werker*, de winst in geld uitbetaalde en niet in aankoopbonnen voor de eigen winkel, kwam deze manier van werken indirect de middenstand ten goede.

– Voor de steunverlening aan de klanten (honoraria artsen en levering gratis broden) gaf men 6.000 frank uit.

– De coöperatie betaalde 4.000 frank intresten en besteedde 32.000 frank aan aflossingen. Het bestuur probeerde elk semester 15 procent van de gebouwen en 10 procent van de installaties af te betalen. Zo wilde men de gebouwen op een goeie drie jaar en de installaties op vijf jaar afschrijven. De uitleg voor dit hoge tempo luidde dat 4 procent intrest op het geleende kapitaal weggegooid geld was.

A. Van Horenbeek

ANVERS
Kasteeplein St. 36. Rue de l'Esplanade 36

Edmond Verheyen

- Het ziekenfonds kreeg een toelage van 1.000 frank.
- Er ging 1.500 frank naar de reservekas. Daarmee zat er al 16.500 frank in de spaarpot.
- Er bleef een kleine 700 frank winst over.

Die cijfers bevestigen dat de werking van de coöperatie van *Help U Zelve* de verbruikers ten goede kwam, maar de aandeelhouders in de kou liet staan. Door de grote investeringen en hun snelle afschrijving bleef er nauwelijks winst over om te verdelen.⁴³

Op zondag 9 juni 1901 moesten de aandeelhouders drie beheerders vervangen. In pamfletten en op vergaderingen scholden de critici de uittrekkende beheerders uit voor “wijnpotten, zakkenvulders en bedriegers”. Het resultaat was dat dit trio plaats moest maken voor drie aanhangers van Arents, met name ambtenaar Jaak De Rooy, diamantslijper Frans Colbert en klerk Albert De Vries. Daarmee had de groep-Arents de meerderheid. Jaak Arents werd prompt tot voorzitter verkozen – hij zou de leiding tot na de Eerste Wereldoorlog behouden. Jaak De Rooy werd opnieuw secretaris en Frans Colbert mocht schatbewaarder worden.

Samen met twee getrouwen, Eugène Gilson en Michel Coppens, nam Verheyen ontslag. Toen de algemene vergadering hen moest vervangen, ging de campagne opnieuw gepaard met de “grofste beledigingen”. De groep-Arents kreeg de meeste stemmen, terwijl de ploeg van Verheyen “properkens afgeborsteld” werd, aldus het socialistische blad *De Werker*, “Men zegt dat menheer de tepeté er de hele dag uitzag gelijk iemand die stampen onder zijn broek heeft gekregen”. De nieuwe beheerders waren ambtenaar Theo Mottie, cafébaas Louis Peeters en rentenier Egide Torfs.

Na zijn ontslag werd Verheyen uitgemaakt voor “verrader” en “deserteur”. Jaren later werd hem nog verweten dat hij *Help U Zelve* in diepe schulden gestoken had en dat de nieuwe beheerders na zijn vertrek verplicht waren een hypotheek van 80.000 frank op de nieuwbouw te nemen om het winstdeel van de broodklanten te kunnen uitbetalen. Volgens de groep-Verheyen verliep de financiering van de nieuwbouw nochtans probleemloos. Voor deze investering stond een aanzienlijke spaarpot ter beschikking, want tijdens het tweejarig voorzitterschap van Verheyen had de coöperatie 240.000 frank winst gemaakt. Het lokaal en het broodmagazijn waren voor 230.000 frank aanbesteed. Daarvan

had men al 200.000 frank vereffend toen de “belhamels” de macht overnamen. Het ijzerwerk (32.000 frank) was eveneens betaald. Van de grondaankoop (90.000 frank) bij het stadsbestuur had men al een “schone som” afgekort. Wel was de afwerking van het pand nog niet begonnen. Die hypotheek van 80.000 frank over twee jaar aan 4 procent kon men snel aflossen.⁴⁴

In elk geval gebeurde de inhuldiging van het *Liberaal Volkshuis* in de zomer van 1901 door beheerders die het project bestreden hadden. Hoewel ze de bouw niet meer hadden kunnen stopzetten, probeerden ze vermoedelijk wel de kosten van de afwerking te beperken. Dat kan verklaren waarom het complex op de dag van opening nog niet af was. Het café moest nog aangepast meubilair krijgen, op de trappen lag nog geen marmer, op de voorgevel ontbraken de mozaïeken en het smeedijzer van balkon en terras. Het verklaart wellicht ook waarom het nieuwe bestuur zich bij de inhuldiging op de achtergrond hield.

De feestelijke opening op zondag 4 augustus 1901 moest opnieuw de macht van *Help U Zelve* demonstreren. Men wou “nogmaals tonen aan de vrijzinnigen van het ganse land wat de liberale partij vermag wanneer zij een machtig werkliedenkorps aan haar zijde heeft”. Om veel fanfares naar de stoet te lokken had men aantrekkelijke premies uitgelopen. ’s Morgens stapten de leden van *Help U Zelve* door de straten van de stad samen met diverse andere liberale kringen uit Antwerpen en van elders. Aan het huis van erevoorzitter Van Rijswijck speelden de fanfares het *Geuzenlied*. Daarna volgde een feestzitting in de nieuwbouw. De harmonie en het koor brachten er het *Nieuw strijdlid van Help U Zelve* ten gehore, een gedicht van Rik Van Offel op muziek van Joris De Bom (de oudere, muzikale broer van Emmanuel De Bom). Er waren negen toespraken, onder meer van Jaak Verheyen, maar niet van Jaak Arents, de nieuwe voorzitter van de coöperatie. Niemand maakte toespelingen op de ruzie binnen *Help U Zelve* – tenzij men de oproepen van burgemeester Van Rijswijck en Frédéric Delvaux, voorzitter van de *Association Libérale*, tot eendracht en samenwerking als een hint mag interpreteren. ’s Avonds werden de nieuwbouw en de afdelingslokalen feestelijk verlicht.⁴⁵

Hoewel *De Nieuwe Gazet* uitgebreid aandacht besteedde aan de opening, bleek Verheyen niet tevreden omdat de krant niet genoeg namen

44 Hoofdkomiteit o.c. 1905: 8-10; *Het Werkersbelang* 23.02.1911 en 10.1923; *De Werker* 30.09.1901; *De Dageraad* 19.02.1905.

45 Van der Bruggen 1910: 83; *De Nieuwe Gazet* 28.07, 04 en 05.08.1901.

genoemd had. Dat irriteerde uitgever Flor Burton, te meer omdat niemand van *Help U Zelve* een dankwoordje uitgesproken had voor de opgekomen verenigingen, de afgevaardigden van de liberale korpsen, erevoorzitter Van Rijswijck en de liberale pers. Hij signaleerde dat aan Max Rooses, voorzitter van de *Liberale Vlaamse Bond*, om hem te laten zien “hoe wierookzuchtig zekere heren zijn en in welke feiten zekere kritieken over het blad meest altijd hun oorsprong vinden”.⁴⁶

Het socialistische blad *De Werker* noteerde dat Verheyen niets gezegd had over “de redenen die de leden aangezet hebben om hem te verzoeken buiten de zaken te blijven”, dat August Brandt – een medestander van Arents – tijdens Verheyens toespraak “leugenaar” riep en dat aanhangers van de groep-Verheyen pamfletjes uitdeelden om de gewezen beheerders te prijzen. “Men heeft hun namen uit de steen doen verwijderen, doch in de harten van elk oprecht Helpuzelver zullen zij gedragen blijven”, stond in hun pamflet te lezen.⁴⁷

Met de realisatie van het *Liberaal Volkshuis* leverde de coöperatie van *Help U Zelve* een belangrijke bijdrage tot de uitbouw van de liberale arbeidersbeweging in Antwerpen. De pracht en praal van dit prestigieuze gebouw, in schril contrast met de vaak belabberde huisvesting van de werklieden, toonde vooreerst tot welke prestaties samenwerking kon leiden en hoe ver de beweging het al gebracht had. Met zijn gedurfde architectuur onderstreepte het pand ook het vernieuwende van haar ideeën. Meer dan vroeger kon dit adres alle diensten degelijk huisvesten, het vergaderlokaal voor de diverse verenigingen worden, de uitvalsbasis voor de verdere expansie en de ontmoetingsplaats van de achterban. Voor de vrijzinnige arbeiders was het de realisatie van een schone droom, schreef *De Nieuwe Gazet*: “een tehuis waar men elkaar na de uren van de arbeid en op rust- en feestdagen kon ontmoeten, waar men zich geestontwikkeld vermaken en men onderling de sociale en politieke vraagstukken bespreken kon”.⁴⁸

46 Burton aan Rooses 06.08.1901 (AMVC, Flor Burton, B974/B).

47 *De Werker* 05 en 07.08.1901.

48 *De Nieuwe Gazet* 04.08.1901.

De Feestzaal met tooneel. — 1800 zitplaatsen.
Samenwerkende Bakkerij "Help U zelve", Volkstraat 40, Antwerpen. - T. 2276

Behalve het ziekenfonds, de coöperatie en de *Politieke Werking* vergaderden ook de vrijdenkerskring *De Dageraad*, de *Veloclub* en de *Verenigde Gymnasten* in het *Liberaal Volkshuis*. Andere verenigingen bleven op hun oud adres actief: de toneelafdeling in *De Gouden Ster* (Scheldestraat), de harmonie in café *Pretoria* (Isabellalei), de zangafdeling in *De Eendracht* (Dambruggestraat). Van de liberale vakbonden vestigden alleen de *Vrijzinnige Houtbewerkerbond* en de *Schilderskring* hun zetel in de Volkstraat – de schilders behielden wel een tweede afdeling in *De Eendracht* (Dambruggestraat). De *Metaalbewerkerbond* bleven verspreid over de cafés *In de Hoop* (Korte Zavelstraat) en *In de Volksvriend* (Begijnenvest). Ook de *Dokwerkersbond* had twee adressen buitenshuis, *Het Schuttershof* (Handelstraat) en een café op de Cockerillaai.⁴⁹

33

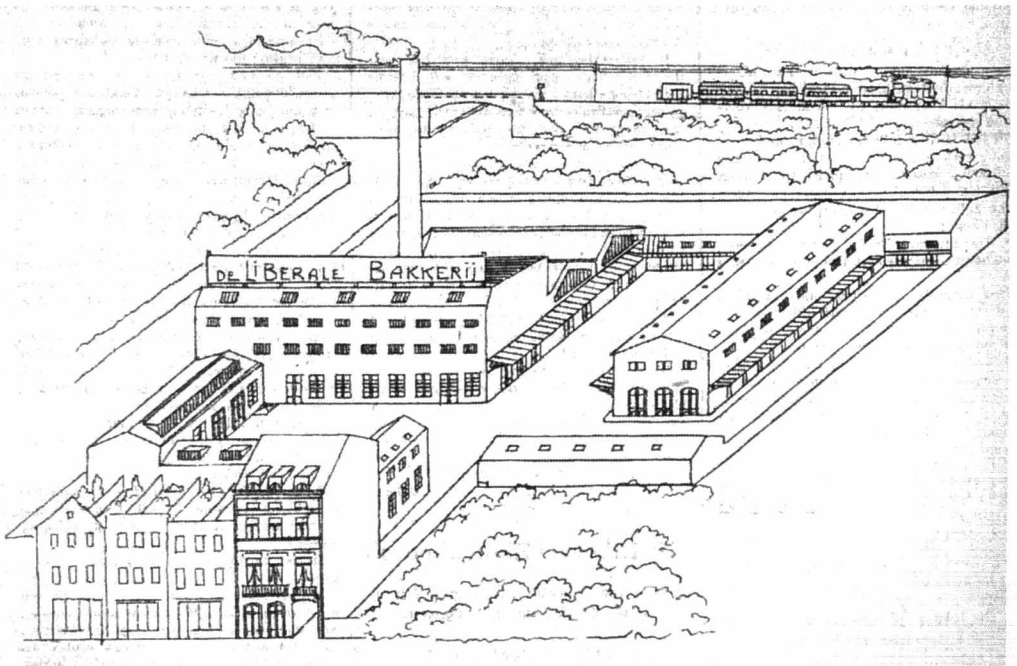
Het was ook niet de bedoeling alle activiteiten op één adres samen te brengen. Men vond het belangrijk dat de liberale beweging in de diverse wijken over steunpunten beschikte. Zelfs een nieuw blauw café in de Scheldestraat was goed nieuws, want zo ging de voorspelling in vervulling “dat rondom ons prachtig *Volkshuis* zich een echte geuzenvesting zou neerzetten”.⁵⁰

49 *Help U Zelve* 20.04.1902 e.v.

50 *Help U Zelve* 11.01.1902.

De Liberale Bakkerij

De ruzie tussen de sympathisanten van Jaak Verheyen en de nieuwlichters rond Jaak Arents bleef niet beperkt tot de bakkerij. De twee clans begonnen elkaar te bekampen in alle geledingen van de liberale arbeidersbeweging. De strijd werd in april 1903 beslecht door een referendum onder alle leden van *Help U Zelve* die zich moesten uitspreken over de vraag of het ziekenfonds nog langer financiële steun zou verlenen aan de *Politieke Werking* die in handen was van Jaak Verheyen, in mei 1900 als volksvertegenwoordiger verkozen, en zijn vrienden. Een kleine meerderheid (1.091 leden) stemde voor het afschaffen van de subsidie, een kleine minderheid (947 leden) wilde die steun behouden. Daarop besloten Verheyen en zijn aanhangers hun politieke actie voortaan los van *Help U Zelve* te voeren. Ze werkten verder onder de naam *Liberaal Werkersverbond (LWV)* en gaven een eigen tijdschrift uit, *De Dageraad*. Toen ze daarin kritiek uitbrachten op *Help U Zelve*, werden ze prompt uit het ziekenfonds gezet. Daarop richtten ze een nieuwe mutualiteit op, de *Liberale Ziekenbeurs*. Ze besloten ook met een eigen coöperatieve bakkerij te beginnen.

Het laden van brood in “ Help U Zelve ”

De nieuwe politieke vleugel van *Help U Zelve* kreeg de naam *Kies- en Propagandawerking*, verruimde haar werking met enkele Vlaams-liberalen en versmolt in april 1904 met een progressistische groepering tot de *Liberale Volkspartij (LVP)*. Deze groep kon haar ideeën kwijt in het weekblad *Het Werkersbelang*.

Op maandag 25 mei 1903 stichtte een 125-tal dissidenten de samenwerkende maatschappij *Liberale Bakkerij*. Het doel was “het oprichten van een bakkerij, het vervaardigen en verkopen van brood, alsook de verkoop van alle andere producten van verbruik”. Volgens de statuten moest het kapitaal, samengesteld door aandelen van 10 frank, minstens 5.000 frank bedragen. De beleggers kregen minimum 4 procent rendement beloofd. Op de eerste algemene vergadering verkozen de eerste aandeelhouders zeven beheerders en drie commissarissen.⁵¹ Jaak Van Geel werd voorzitter en Jaak Verheyens zoon Edmond secretaris. De statuten kenden de voorzitter 40 frank en de secretaris 35 frank per maand toe als vergoeding; de andere beheerders kregen 20 frank. Verheyen zelf maakte geen deel uit van het bestuur.⁵²

35

De oproep van het *Liberaal Werkersverbond* leverde uiteindelijk 1.350 aandeelhouders op, onder wie een duizendtal gewezen Helpuzelvers en “talrijke bemiddelde ingezetenen”. Samen brachten ze 40.000 frank

51 De zeven beheerders waren Hubert Delvaen, Eugène Gilson, August Hens, Eugène Hermans Jaak Van Geel, Jaak Van Kerkhoven en Edmond Verheyen. De drie commissarissen waren Charles Dams, Alfons Schillemans en Arthur Verschueren.

52 Statuten *Liberale Bakkerij* 25.03.1903 (*Annexe au Moniteur Belge, Sociétés* 12.06.1903, nr. 3209), wijziging statuten 14.09.1903 (id. 21-22.09.1903, nr. 4552), correctie (id. 12.11.1903, nr. 5405); *De Dageraad* 07.06 en 06.09.1903.

kapitaal samen, meldde *De Dageraad* begin september 1903 in een speciale editie die op duizenden exemplaren verspreid werd. De rest van het benodigde kapitaal wilde de bakkerij lenen. Het vroeg aan de liberale notaris Eugène Van de Walle een geldschieter te zoeken. Die zorgde daarvoor.⁵³

Met de hulp van “invloedrijke liberale hoofden” kocht de nieuwe maatschappij een terrein van 2.400 m² tussen de Boomgaardstraat, de Van Luppenstraat en de spoorweg. Jan Van Asperen, de ontwerper van het *Liberaal Volkshuis*, kwam als winnaar uit de architectuurwedstrijd. Hij diende op 4 augustus 1903 een bouwaanvraag in, die al op 20 augustus door het stadsbestuur goedgekeurd werd. Het banale ontwerp laat nauwelijks vermoeden dat er een architect aan te pas kwam. De bouwwerken, geraamd op een kleine 40.000 frank, waren begin september volop bezig; machines, broodkarren e.d. had men al besteld. De werken liepen twee maanden vertraging op en dat was vooral aan het slechte weer te wijten.⁵⁴

De *Liberale Bakkerij* beschikte over een machinekamer van 216 m² (18 bij 12 m) en bakzaal van 440 m² (22 bij 20 m). De twee dubbele ovens konden per beurt van 75 minuten samen 476 broden bakken. Voor het personeel waren een kleed- en waskamer beschikbaar.⁵⁵

Op woensdag 16 december 1903 konden de bakkers aan het werk. Met de eerste boterhammen werd een kleine receptie gehouden. Volgens *De Dageraad* had de concurrentie – lees: *Help U Zelve* – enkele bedienden opdracht gegeven de broodkarren van de *Liberale Bakkerij* te volgen om te zien of deze succes hadden en wie haar brood kocht. De officiële opening volgde op zondag 20 december. Die dag organiseerde het *LWV* een stoet met enige honderden deelnemers, gevolgd door een kleine plechtigheid met een glas champagne en een bezoek aan de nieuwe instelling. Onder de verenigingen die met hun vaandel en minstens twintig leden in de optocht meestapten, verlootte men premies van 5 tot 20 frank. Op dit feest waren geen liberale prominenten aanwezig. Er kwamen wel verontschuldigen van volksvertegenwoordiger Georges Tonnelier en burgemeester Van Rijswijk.⁵⁶

Diezelfde zondag riep de coöperatie van *Help U Zelve* een algemene

53 *De Dageraad* 06.09.1903, 04.02.1906.

54 *De Dageraad* 10.05 en 06.09.1903; bouwdoossier 1903/1311 (Stadsarchief Antwerpen).

55 *De Dageraad* 29.11.1903.

56 *De Dageraad* 20 en 27.12.1903; *De Nieuwe Gazet* 21.12.1903.

vergadering samen om haar statuten aan te passen. De nieuwe tekst bepaalde nieuwe regels voor de uitsluiting van leden. Ontslag dreigde voor wie de statuten of het reglement niet naleefde, meer bepaald door deel uit te maken van een concurrerende maatschappij met een soortgelijk doel, of voor een lid dat zich onbetamelijk gedroeg in de lokalen van de maatschappij. De beslissing werd goedgekeurd door de 245 aanwezige leden, waarvan de volledige lijst in de bijlagen van de *Moniteur Belge* verscheen. Merkwaaardig genoeg prijkte op die lijst ook de naam van Jaak Verheyen.⁵⁷

De *Liberale Bakkerij* wou soortgelijke voordelen bieden als de bakkerij van *Help U Zelve*. Elk semester gaf men (een deel van) de winst in cash terug aan de klanten. Bij ziekte hadden ze honderd dagen lang recht op gratis brood. Vrouwen en kinderen van de klanten mochten gratis naar de dokter en konden hun geneesmiddelen aan 50 centiem per voorschrift kopen. Gehuwde vrouwen kregen bij de geboorte van een kind twintig broden cadeau.⁵⁸

De eerste weken verkocht de *Liberale Bakkerij* 4.000 broden per dag; bij het afsluiten van het eerste semester op 31 maart 1904 stond de score op 260.000. Ze maakte ook reclame voor andere producten, zoals “pistolets, boterkoeken, brioches, worstenbroden” en speculaas (55 centiem per halve kilo). De klanten kregen *De Dageraad* enkele weken gratis. Daarna bleven de brooduitvoerders voor de distributie van het blad zorgen. Omdat de zaterdag voor hen een zware dag was, werd de verkoop een dag vervroegd. Met het oog op de verkiezingen in 1904 werd het tijdschrift ook verspreid in de Antwerpse rand (Kontich, Berchem, Borgerhout, Niel).⁵⁹

Eind maart 1904 lanceerde de bakkerij een nieuw initiatief: het *Spaarfonds voor wintervoorraad*. Tijdens de zomer konden de klanten elke week bij de coöperatie een klein bedrag sparen, zodat ze tegen de winter over een spaarpotje beschikten om hun kolen bij de coöperatie aan te kopen. Begin 1905 waren die 0,25 frank per hl goedkoper dan elders. Wie 20 hl per jaar nodig had, bespaarde dus 5 frank. Bovendien waren die kolen van betere kwaliteit, beloofde men.⁶⁰

57 Wijziging statuten S.M. *Help U Zelve* 20.12.1903 (*Annexe au Moniteur Belge, Sociétés* 1904, nr. 102).

58 *De Dageraad* 06.09.1903, 17.01.1904.

59 *De Dageraad* 10.01, 28.02 en 20.03.1904, 30.04.1905; *De Vlaamsche Gazet* 23.02.1904.

60 *De Dageraad* 03.04 en 30.10.1904, 19.02.1905.

In oktober 1904 maakte de *Liberale Bakkerij* voor het eerst resultaten bekend. Het ging om de cijfers van het tweede semester. De ploeg, 32 man sterk, had 570.000 broden, 100.000 stuks kleingood en meer dan 2 ton speculaas en amandelbrood gebakken. De klanten kregen 9 centiem terug per gekocht brood van 30 centiem (of 4 centiem voor een brood van 25 centiem). De coöperatie had aan de vier artsen 770 visites betaald, aan zieke klanten 1.700 gratis broden geleverd en aan bevallen vrouwen 2.500 broden geschonken.

Het succes noopte het bestuur tot nieuwe investeringen: de vergroting van de gebouwen, de installatie van een nieuwe dubbele oven, de aankoop van nieuwe broodkarren en de aanwerving van een tweede ploeg bakkers. De derde oven was medio 1905 klaar, maar de proeven vielen tegen en de discussie met de leverancier leidde tot een rechtszaak. De bakkerij bestelde dan maar een andere oven, bestemd voor kleingebak en krentenbrood.⁶¹

Van de *Liberale Bakkerij* zijn slechts twee balanssen bekend, die van het derde en vierde semester (maart en september 1905). De tweede verschilt slechts lichtjes van de eerste. Op 30 september 1905 bedroeg het actief bijna 200.000 frank. De gronden en gebouwen waren 97.000 frank waard, de machines en het materieel 68.000 frank. Er zat 7.000 frank in de kas en er stond 21.000 frank op de bank. Bij het passief bedroeg het kapitaal 54.000 frank, als hypotheek stond 45.000 frank ingeschreven en aan schuldeisers was nog 69.000 frank verschuldigd. De verkoop had dat semester 62.000 frank opgebracht. De uitgaven beliepen slechts 32.000 frank: 27.000 frank voor personeel en algemene kosten, 3.000 voor financiële lasten en 2.000 frank voor de medische dienst en steunverlening. Als brutowinst bleef er dus 30.000 frank over.⁶²

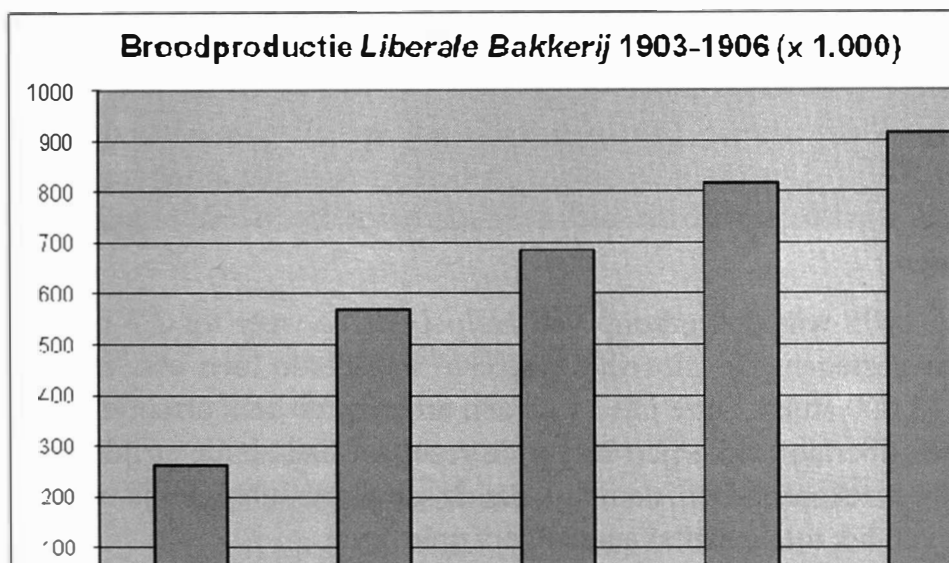
Medio 1905 werd voorzitter Van Geel vervangen door secretaris Edmond Verheyen. Frans Verrept nam het secretariaat over. Dit duo kon in zijn eerste rapport, over het vierde semester (april-september 1905), melden dat de broodverkoop tot 815.000 stuks gestegen was. De score van het kleingebak bedroeg 127.000 stuks, die van de speculaas en het amandelbrood 3,2 ton. Het bestuur kende aan de leden een nieuw voordeel toe: voortaan konden ze ook gratis naar de tandarts. Bovendien bracht de groep-Verheyen een reeks postkaarten uit met foto's van Verheyen, de drie lokalen (*Werkersverbond*, *Ziekenbeurs* en *Bakkerij*)

61 *De Dageraad* 30.10.1904, 18.06 en 22.10.1905.

62 *De Dageraad* 30.04.1905; Poplimont aan Mössly 16.12.1905 (Liberaal Archief, LVP).

en de werking van de bakkerij.⁶³

De expansie van de *Liberale Bakkerij* verliep niet zo spectaculair als deze van *Help U Zelve*. De Scheldestraat bakte in zijn vijfde semester al 2,5 miljoen broden, in de Boomgaardstraat bleef men na vijf semesters nog ruim onder het miljoen.⁶⁴

- 1) oktober 1903-maart 1904
- 2) april 1904-september 1904
- 3) oktober 1904-maart 1905
- 4) april 1905-september 1905
- 5) oktober 1905-maart 1906

De relatief trage start van de *Liberale Bakkerij* had vermoedelijk te maken met de situatie op de Antwerpse broodmarkt, waar de toenemende concurrentie tussen de broodfabrieken tot dalende prijzen leidde. De toestand werd onhoudbaar toen de prijs van de bloem omhoog schoot. Daarom spraken alle Antwerpse coöperaties af hun prijs (tijdelijk) met 2 centiem te verhogen, tot opluchting van de kleine bakkers, die het steeds moeilijker kregen.⁶⁵

63 *De Dageraad* 22.10.1905.

64 *De Dageraad* 30.04.1905, 22.04.1906.

65 *De Vlaamsche Gazet* 15.03.1904; *De Dageraad* 20.03, 03.04 en 08.05.1904, 04.03.1906.

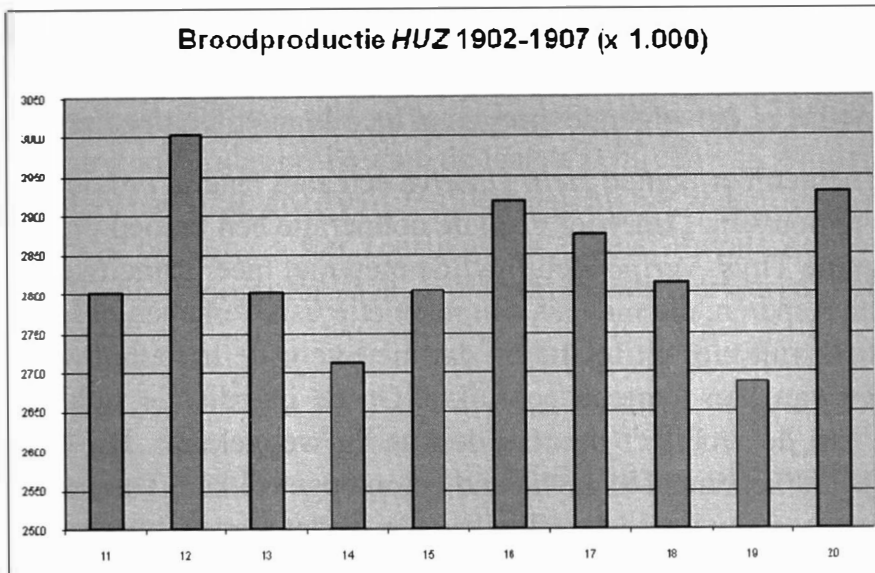
Brand in het *Volkshuis*

Volgens de groep-Verheyen ging de verkoop van de *Liberale Bakkerij* ten koste van de bakkerij van *Help U Zelve*. In de “balans der blazers” zag *De Dageraad* de omzet in het dertiende semester (september 1903/februari 1904) dalen van 3 naar 2,8 miljoen broden. Dat was een vermindering met 200.000 stuks (7 %). Aan de klanten gaf men slechts 193.000 frank terug en dat was 16.000 frank minder dan in het vorige semester. In de kleine advertenties van *De Nieuwe Gazet* voerden de twee een kleine oorlog. “En toch is de beste speculatie die van de *Liberale Bakkerij*”, adverteerde de ene. “Niettegenstaande al het geraas en geblaas is in *Help U Zelve* toch altijd de beste speculaas”, repliceerde de andere.

Medio 1905 was de verkoop van *Help U Zelve* weer tot 2,9 miljoen broden gestegen. De *Liberale Bakkerij* realiseerde toen een verkoop van 815.000 stuks. Deze cijfers wijzen erop dat de concurrentie tussen de twee liberale bakkerijen hetzelfde resultaat had als de strijd tussen hun twee ziekenfondsen, namelijk dat de scheuring uiteindelijk een toename van het totale aantal aanhangers opleverde.

De volgende semesters gaven bij *Help U Zelve* opnieuw een dalende verkoop met 200.000 stuks te zien. Bij gebrek aan bronnen is daarvoor geen verklaring voor handen. Misschien was het moeilijk optomen tegen de concurrentie. In het 20ste semester (medio 1907) kwam *Help U Zelve* zijn moeilijkheden echter te boven en leverde de bakkerij meer dan 2,9 miljoen broden af – voor zover bekend het hoogste cijfer uit haar vooroorlogse geschiedenis. Daarnaast had men 765.000 pistolets, 350.000 koeken en 5 ton speculaas verkocht.⁶⁶

66 *De Dageraad* 03.04.1904, 22.10.1905; *De Nieuwe Gazet* 10 en 25.03.1904; *Het Werkersbelang* 24.09 en 26.12.1907.

- 11) september 1902-februari 1903
- 12) maart-augustus 1903
- 13) september 1903-februari 1904
- 14) maart-augustus 1904
- 15) september 1904-februari 1905
- 16) maart-augustus 1905
- 17) september 1905-februari 1906
- 18) maart-augustus 1906
- 19) september 1906-februari 1907
- 20) maart-augustus 1907

Op vrijdag 15 juli 1904 kreeg *Help U Zelve* met een serieuze tegenslag af te rekenen. Die avond zagen burens of werknemers van de bakkerij plots vlammen opflakkeren in het *Liberaal Volkshuis*. Ze belden onmiddellijk de brandweer. De kijklustigen stroomden toe. De verslaggever van *Het Werkersbelang* bemerkte ook enkele “afgescheurde verraders” die met de ellende van *Help U Zelve* stonden te lachen (het was een “aandoenlijk schouwspel”, schreef *De Dageraad* spottend in zijn verslag). Burgemeester Van Rijswijck, de hoofdcommissaris, de stadssecretaris en de stadsingenieur kwamen ter plaatse. Het vuur raakte na een uur geblust, maar de schade bleek aanzienlijk. Een bevriende krant sprak van 100.000 frank. Zowat de helft van de grote feestzaal was vernield. De glazen koepel was stuk gesprongen. Het personeel had wel de

kas en de boekhouding van het ziekenfonds kunnen redden, alsook een voorraad broden. De bakkerij zelf bleef gevrijwaard en werkte gewoon door, zodat ze de volgende morgen al haar klanten kon bedienen.⁶⁷

Begin september diende *Help U Zelve* een aanvraag in om de feestzaal herop te bouwen. Daarvoor deed de coöperatie een beroep op architect Guillaume Thys. Vermoedelijk wilde men niet meer samenwerken met Jan Van Asperen, die men als een mannetje van Verheyen beschouwde. Nochtans valt niet uit te sluiten dat men voor de heropbouw de oude plannen van Van Asperen gebruikte. Op de ingediende stukken is de naam van de architect immers deskundig weggeknipt. Bij de heropbouw werd het toneel in gewapend beton opgetrokken. Tussen scène en zaal zou men een ijzeren gordijn hangen, zodat men de twee ruimten bij brand kon afsluiten. Op de gaanderijen plaatste men “ruime en schone leunbanken”, vanwaar de toeschouwers een goed zicht op het podium hadden. Eén van de eisen van de bouwvergunning was de realisatie van een tweede nooduitgang, met rechtstreekse toegang tot de openbare weg via een onbebouwd perceel naast het *Volkshuis*. Deze voorwaarde was al in 1901 gesteld maar toen niet uitgevoerd. De herstelde zaal ging open in november 1904. De rekening beliep 70.000 tot 75.000 frank.⁶⁸

Na de realisatie van het *Liberaal Volkshuis* had men het gebouw in de Scheldestraat verder als kantoor gebruikt. Eind 1904 verkocht de coöperatie het complex, 220 m² groot, voor 15.000 frank aan architect Thys. In oktober 1905 verwierf de *Maatschappij tot Onderstand der Blinden* het geheel om er een vakschool voor blinde mannen onder te brengen. Dit opleidingscentrum, genoemd naar zijn liberale voorzitter Herman Mulder, opende op 11 februari 1906 officieel zijn deuren.⁶⁹

Het *Liberaal Volkshuis* werd pas eind 1906 afgewerkt. Het laatste dossier werd voor 2.177 frank toegewezen. Het ging om de leuning van het balkon en de twee vlaggenstokken op de eerste verdieping, de leuningen, het terras en de balkons op de tweede verdieping plus de afwerking van de torentjes en het ijzerwerk voor de elektrische verlichting.⁷⁰

67 *De Nieuwe Gazet* 17 en 18.07.1904; *De Vlaamsche Gazet* 17.07.1904; *De Dageraad* 31.07.1904.

68 Bouwdossier 1904/1859 (Stadsarchief Antwerpen); *De Nieuwe Gazet* 12.11.1904; *De Vlaamsche Gazet* 13.11.1904; Aerts o.c. 1988.

69 Wijziging statuten *Help U Zelve* 26.03.1905 (*Annexe au Moniteur Belge, Sociétés* 1905, nr. 1802); *Verslag over het bestuur en den zakentoeestand der Stad Antwerpen 1905 en 1906*; *De Nieuwe Gazet* 13.03.1905.

70 *Het Werkersbelang* 18.10.1906.

Ondanks de schommelingen op de broodmarkt en de brand in het *Volkshuis* verdiende de coöperatie van *Help U Zelve* veel geld. Voor het 18de semester (1906) bijvoorbeeld bedroeg de winst 171.000 frank. Het bestuur kon zonder problemen de laatste schijven van zijn leningen terugbetalen, namelijk deze van 25.000 frank bij het ziekenfonds en van 80.000 frank bij notaris Jan Teurlings en enkele liberale kopstukken. Begin 1907 kon voorzitter Jaak Arents opgelucht verklaren: “Nu zijn wij vrij”.⁷¹

Met blauw of zwart geld?

De relaties tussen *Help U Zelve* en de het *Liberaal Werkersverbond* bleven nog jarenlang verzuurd. Dat bleek onder meer tijdens de campagne voor de parlamentsverkiezingen van mei 1906 die al in april 1905 van start ging. Meer dan ooit bezwadderden de twee groepen elkaar in affiches en pamfletten. *Het Werkersbelang* en *De Dageraad* scholden elkaar elke week opnieuw de huid vol. *De Dageraad* werd door de handelsrechtbank veroordeeld omdat het in een artikel de ondergang van de bakkerij van *Help U Zelve* aangekondigd had, maar meldde meteen met genoeg dat enkele coöperaties *Help U Zelve* aangeklaagd hadden omdat de bakkerij zich niet aan de prijsafspraken hield.⁷²

Omdat de *Liberale Volkspartij*, de politieke vleugel van *Help U Zelve*, tot elke prijs wilde verhinderden dat Jaak Verheyen opnieuw als kandidaat op de lijst zou staan, werd naarstig gezocht hoe men dit kon verhinderen. Ze kreeg daarbij steun van de Gentse progressist Félix Cambier, die eind 1905 meldde dat er een onderzoek liep naar de financiering van de *Liberale Bakkerij* en dat de uitslag daarvan de discussie een heel andere wending zou kunnen geven. Over de financiën van de *Liberale Bakkerij* kreeg de secretaris van de *LVP* ook een brief van partijgenoot-advocaat Georges Poplimont. Deze kon uit de laatste balans weinig opmaken over de geldschieters. Hadden deze centen aan de aandeelhouders geleend om het kapitaal (54.000 frank) te vormen? Moest men ze zoeken onder de schuldeisers (69.000 frank)? In elk geval had de coöperatie bij een Leuvense bank geleend (50.000 frank).

71 *Het Werkersbelang* 28.02 en 04.07.1907.

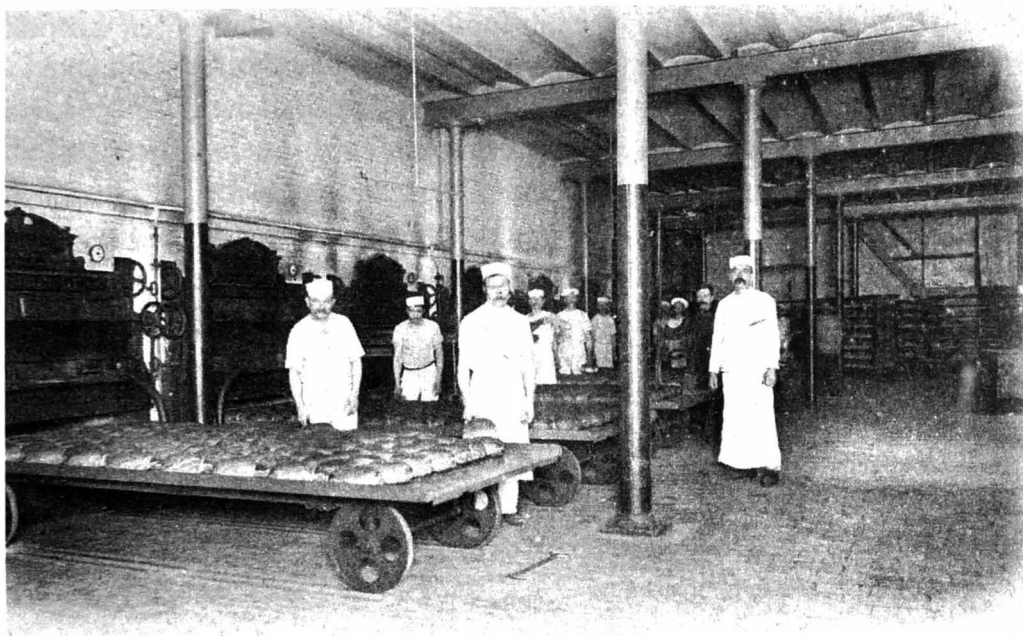
72 *De Dageraad* 09.04.1905.

Begin 1906 liet Cambier weten dat er weinig aan te vangen was met die Leuvense bank. Het ging om een financiële vennootschap zonder politieke kleur waarvan een der beheerders een klerikaal was. Maar wie zich voor die lening garant gesteld had, vond hij toch opmerkelijk en langs die weg kon men wellicht nog iets ondernemen, schreef hij zonder de man te noemen. Het ging om de Antwerpse progressistische senator Eugène Van de Walle die, daarover aangesproken, beloofde dat hij zou proberen Verheyen ervan te overtuigen zich terug te trekken.⁷³

In *Het Werkersbelang* van vrijdag 19 januari 1906 verscheen een artikel over de lening van de *Liberale Bakkerij* bij een Leuvense bank “bestuurd door fanatieke flambeewdragers” en de rol van senator Van de Walle in deze zaak. “Pseudoliberalen! Valse democraten!” luidde de beschuldigende titel. Van de Walles betrokkenheid had bij de *LVP*’ers consternatie verwekt, omdat men hem als een vriend des huizes beschouwde. Als enig liberaal parlamentslid had hij bijvoorbeeld het banket voor 25 jaar *Help U Zelve* bijgewoond. Notaris Teurlings, geldschietter van de bakkerij van *Help U Zelve* en medeoprichter van de *LVP*, had met ontzetting vastgesteld dat de akte van die lening verleden was door een ultraklerikale notaris en zo iets was volgens hem geen uitzondering in de liberale partij. Daarom had hij op publicatie van een snedig artikel aangedrongen. Van de Walle reageerde met een recht van antwoord: op zijn notariskantoor werd niet aan politiek gedaan, hij had de Leuvense bank alleen verzekerd dat de grond van de *Liberale Bakkerij* meer waard was dan de gevraagde lening, een van de beheerders van die bank was wel degelijk een liberaal, hij had niet bij andere banken bemiddeld en hij was nooit naar het *Liberaal Volkshuis* gekomen om te spioneren. Een reactie van de redactie leverde een tweede recht van antwoord op. *De Dageraad* voegde er nog aan toe dat de *Liberale Bakkerij* zich tot een liberale notaris gewend had, dat deze het geld mocht halen waar hij wilde, en dat de akte verleden was bij de katholieke notaris die optrad als zaakgelastigde van de grondeigenaars. Daarmee kwam een einde aan deze pijnlijke discussie.⁷⁴

73 Cambier aan Mössly 16.12.1905 e.v., Poplimont aan Mössly 16.12.1905 (Liberaal Archief, *LVP*).

74 Teurlings aan Mössly 15.01.1906, Van de Walle aan *Het Werkersbelang* 22.01 en 03.02.1906 (Liberaal Archief, *LVP*); *De Nieuwe Gazet* 24.01 en 04.02.1906; *De Dageraad* 04.02.1906.

BAKKERIJ "HELP U ZELVE" ANTWERPEN.

Bakkers in staking

In het voorjaar van 1906 werden de Antwerpse broodfabrieken geconfronteerd met een stakingsactie voor hoger loon. Hoewel de meeste industriële bakkerijen superwinsten maakten, waren hun arbeidsvoorwaarden niet altijd voorbeeldig. De uurlonen liepen sterk uiteen. *Help U Zelve*, *De Werker* en *Het Beste Brood* betaalden hun bakkers 45 centiem per uur, terwijl de *Liberale Bakkerij* het bij 38 centiem hield – maar het beheer sprak deze gegevens van de klerikale bakkersgastebond tegen: het betaalde 40 tot 52 centiem per uur. De commerciële *Nieuwe Bakkerij* en *Grote Bakkerij* gaven slechts 34 resp. 32 centiem.⁷⁵

45

In maart 1906 belegden de *Katholieke Democratische Bakkersbond* (met 170 leden), de *Onpartijdige Bakkersbond* (met 285 leden) en de *Onpartijdige Brooduitvoerdersbond* een vergadering om de wantoestanden in hun sector aan te klagen. Soms moesten bakkersgasten 18 tot 24 uur na elkaar werken. De bakkers eisten 50 centiem per uur overdag en 60 centiem 's nachts, plus de helft meer voor de overuren. De uitvoerders vroegen een vast loon, los van hun omzet. Een delegatie ging met de Antwerpse coöperaties onderhandelen. Deze wilden slechts op

⁷⁵ *Het Werkersbelang* 24.09.1905; *De Dageraad* 26.11.1905.

de eisen van de vakbonden ingaan indien al hun concurrenten dat ook deden – dus niet.

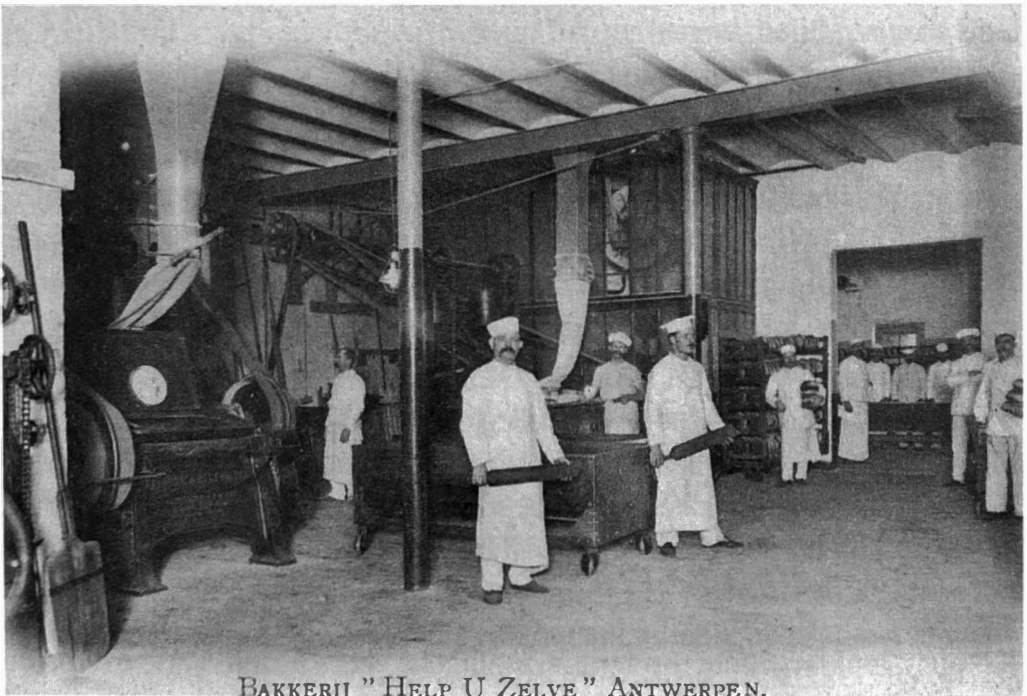
Op zondag 1 april besliste een ruime meerderheid van de bakkersgasten (135 ja, 14 neen) in staking te gaan. De voornaamste bakkerijen spraken af niet toe te geven. Ze gingen ervan uit dat de bonden hun actie toch niet lang konden volhouden omdat ze geen stakerskas hadden. In de praktijk verschilde de situatie sterk van bedrijf tot bedrijf. De socialistische bakkerij *De Werker* ging nog dezelfde avond in op de eisen van de stakers en kon normaal aan het werk gaan. Bij *Help U Zelve* daagden slechts drie bakkers op. Met behulp van vrijwilligers en brooduitvoerders kon men toch een derde van de productie realiseren. Op maandag en dinsdag ging het bestuur in de omgeving van Antwerpen nieuwe bakkers ronselen. Het personeel van de *Liberale Bakkerij* kwam gewoon werken. Bij *Het Beste Brood* daagde slechts een derde van het personeel op. *Adamas*, de bakkerij van de diamantbewerkers, lag stil.

De bonden nodigden de coöperaties uit voor een gesprek. Alleen *Help U Zelve* stuurde een delegatie, maar zonder mandaat om toegevingen te doen. Daarop brachten de stakingsleiders een bezoek aan de diverse coöperaties. Bij *De Werker* bleken de nieuwe voorwaarden al in voege te zijn, zij het tijdelijk: als de concurrentie niet binnen de vier weken volgde, zou men weer het oude loon uitbetalen. *Help U Zelve* werkte met oude en nieuwe bakkers op halve kracht. Het bestuur wou toegeven, maar onvoldoende, vonden de bonden. Bij de *Liberale Bakkerij* staakte niemand. Jaak Verheyen en zijn adjunct wilden de vakbonden niet erkennen en alleen rechtstreeks met het personeel praten.

De coöperaties verklaarden zich dan toch bereid 5 centiem per uur meer te betalen, doch dat vonden de stakers onvoldoende. Hoewel de bedrijven ander personeel probeerden te vinden, liet het broodtekort zich stilaan voelen. Aan *Help U Zelve* stonden lange rijen huismoeders aan te schuiven om aan brood te geraken. Tegen het einde van de week namen de bonden wel genoeg met die 5 centiem. Een ruime meerderheid van de leden (101 voor, 8 tegen, 3 onthoudingen) keurde het akkoord goed. Ook de *Liberale Bakkerij* kende de opslag toe. *Help U Zelve* nam zijn ontslagen stakers weer in dienst.⁷⁶

⁷⁶ *De Nieuwe Gazet* 02, 04, 05 en 07.04.1906; *De Vlaamsche Gazet* 03, 04 en 07.04.1906; *De Dageraad* 03.06.1906.

De houding van de twee coöperaties van de liberale arbeidersbeweging tijdens dit conflict maakte ongetwijfeld een slechte indruk in syndicale kringen. De socialistische *Metaalbewerksbond* trok uit deze staking de conclusie dat de arbeiders niets te verwachten hadden van bonden die de klassenstrijd niet erkenden. De reactie besloot met een sneer naar de *Liberale Metaalbewerksbond* van *Help U Zelve* – wiens voorzitter Arents ook voorzitter van de bakkerij van de Volkstraat was – omdat die bond zich niet met lotsverbetering bezighield: “hij moet zich alleenlijk tot de rol bepalen de werklieden te verdelen en onderkruipersdiensten te verrichten”.⁷⁷

BAKKERIJ "HELP U ZELVE" ANTWERPEN.

Tien jaar bakken

Eind 1907 vierde de bakkerij van *Help U Zelve* haar eerste decennium met de opening van een nieuwe paardenstal.⁷⁸ Omdat de grond in de buurt te duur was, had men die stal bovenop het magazijn geïnstalleerd. De constructie in gewapend beton, getekend door bouwmeester Guillaume Thys en veearts Firlefyn, werd als een modelinstallatie geprezen. Naast plaats voor 24 paarden waren er hoozolders en kamers voor stal-

⁷⁷ *De Metaalbewerker* 08.04.1906.

⁷⁸ Voor de volgende paragrafen zie *Het Werkersbelang* 26.12.1907; *De Nieuwe Gazet* 23.12.1907; bouwdoosier 1907/199 (zonder vermelding van architect)(Stadsarchief Antwerpen).

knechten. Een elektrische lift bracht de dieren in twaalf seconden naar boven.

De waarde van de bakkerij werd toen op ruim 700.000 frank geschat. Het bedrijf beschikte nu over acht dubbele ovens en twee speciale ovens voor kleingebak, alles voortbewogen met elektrische drijfkracht. Het telde al 120 personeelsleden, onder wie 16 vrouwen voor het uitdragen van het kleingebak. De distributie van het brood gebeurde met 8 paardenkarren en 42 hondenkarren. “De beweging die in het fabriek dagelijks heerst door het in- en uitrijden der karren, laden van brood, lossen van bloem, kolen en andere koopwaren, gelijkt aan de bedrijvigheid van een bijenzwerm”.

De coöperatie telde 13.000 klanten. Een belangrijk deel van de Antwerpse bevolking at dus brood van *Help U Zelve*. Elk semester kregen de consumenten 9 centiem per gekocht brood terugbetaald. Samen ging het om 200.000 frank per semester (of 15 frank per klant).⁷⁹ Alle klanten kregen een volgnummer. Elke dag mochten er 500 hun restorno komen ophalen. “Men kan zich dus een denkbeeld vormen welke beweging dit in en rond het *Liberaal Volkshuis* teweegbrengt”. Toch waren er nog altijd 1.500 leden van het ziekenfonds *Help U Zelve* die hun brood niet bij de coöperatie kochten, klaagde voorzitter Jaak Arents begin 1907.⁸⁰ Als ze dat wel zouden doen, zou de coöperatie (nog) meer winst kunnen maken en meer steun verlenen aan het ziekenfonds – deze bedroeg 2.000 frank per jaar.

Klanten hadden recht op gratis medische verzorging van vrouw en kinderen. Daarvoor stonden zeven artsen ter beschikking, verspreid over de stad. In het 20ste semester hielden ze samen 6.000 raadplegingen. Verder hadden de leden recht op gratis geneesmiddelen. Daarvoor beschikte *Help U Zelve* over een eigen apotheek. Deze verwerkte 13.000 tot 15.000 voorschriften per semester. Ten slotte leverde de coöperatie gratis brood (7.000 tot 10.000 stuks per semester) aan de gezinnen waarvan de kostwinner ziek was en schonk men speculaas (een paar honderd kilo) aan alle huismoeders die bevielen.

⁷⁹ Het product van 2,9 miljoen (broden) en 0,09 (frank) is 261.000 (frank). De terugbetaling van 200.000 frank wijst erop dat de leden ongeveer 2,2 broden afnamen en de bakkerij de rest (0,7 miljoen) aan derden (winkels en/of instellingen) verkocht.

⁸⁰ Dit was vermoedelijk sterk overdreven. Eind 1906 telde het ziekenfonds van *Help U Zelve* 3.838 leden. Als er 1.500 leden hun brood elders kochten, at slechts een minderheid (35 %) brood van de eigen coöperatie. Hun aandeel op het totaal van 13.000 klanten was slechts 10 %.

Op de nieuwjaarsreceptie van 1908 kregen de brooduitvoerders te horen dat ze een volledig nieuw hondentuig zouden krijgen. Voortaan hoefden de “porteurs” hun hond niet meer zelf aan te kopen, maar zou de coöperatie daarvoor instaan – later werd dit een eis van de uitvoerders van alle broodfabrieken. Bovendien zouden de dieren in de bakkerij een onderkomen krijgen, onder toezicht van een veearts. Dat was goed nieuws voor de uitvoerders. Omdat deze tot dan zelf voor hun hond moesten zorgen, vonden ze soms moeilijk een woning. Bij gebrek aan plaats sliep hun dier vaak in de keuken of de slaapkamer. Het duurde echter een paar jaar vóór men dat plan realiseerde.⁸¹

In mei 1909 kwam er felle kritiek op het personeelsbeleid van de coöperatie. Pamfletten en affiches beschuldigden de maatschappij ervan de lonen van de nachtwerkers te verminderen en aan de mutualiteit van de bakkers 1.000 frank ontvreemd te hebben. Het bestuur ontkende alles. Er bestond niet eens een apart ziekenfonds voor de bakkers! Het socialistische blad *De Werker* verweet *Help U Zelve* broodroof, omdat de coöperatie drie brooduitvoerders ontslagen zou hebben wegens lidmaatschap van een vakbond. Voorzitter Arents ontkende opnieuw. Personeelsleden mochten lid van een vakbond zijn en de voorzitter van de *Brooduitvoerdersbond* werkte nog altijd bij *Help U Zelve*. Wel waren er drie medewerkers vervangen: de eerste was ontslagen wegens bepaalde feiten, twee andere waren zelf opgestapt. Arents kaatste de bal terug: de coöperatie van *De Werker* had vier bakkers ontslagen en de zeven overblijvenden moesten meer dan acht uur per dag presteren, terwijl de achturedag toch een hoofdpunt van het socialistische programma was. Op de stadsmuren verscheen een affiche waarop de bakkers van *Help U Zelve* ontkenden dat ze loon afgehouden waren. Om nieuwe discussies te voorkomen richtte de coöperatie een verzoenings- en tuchtraad op die voortaan alle personeelsgeschillen zou onderzoeken vooraleer de beheerraad een beslissing nam. De commissie was samengesteld uit drie beheerders, één commissaris, één bakker en één brooduitvoerder.⁸²

49

Eind 1912 diende de coöperatie een bouwaanvraag in voor een ambitieuze vergroting, getekend door architect Guillaume Thys. Het stadsbestuur bezorgde de vergunning binnen de maand. Het bakkerijgebouw werd verhoogd met twee verdiepingen, verlengd met een aanbouw

81 *Het Werkersbelang* 09.01.1908, 22.05.1912; *De Vlaamsche Gazet* 04.01.1908; *De Nieuwe Gazet* 29.09.1911.

82 *Het Werkersbelang* 05, 12, 20 en 27.05.1909; *De Nieuwe Gazet* 10.05.1909.

en aangevuld met een enorme liftkoker. Door die ingreep konden het bloemmagazijn, de kleinbakkerij en de broodbakkerij over één grote werkruimte van meer dan 500 m² beschikken. Het resultaat werd begin november 1913 ingehuldigd. De hele instelling besloeg toen al een oppervlakte van 2.700 m². Aan de straatkant hield men nog plaats vrij voor de bouw van een broodwinkel en een apotheek.

– Op het dak kwam een waterfilter, uitgevonden door aannemer Gonschorek, om het water te zuiveren dat een elektrische pomp uit een artesische put omhoog stuwde.

– Op de derde verdieping bevonden zich diverse ateliers: een smidse (waar men ook de paarden besloeg), een wagenmakerij en werkplaatsen voor de timmerman, schilder en elektricien. Daar stalde men ook de broodwagens. Een lift met een laadbak van 5,5 bij 3,5 m bracht ze naar boven en beneden. Verder huisde op die verdieping een kennel met 56 hokken. De honden beschikten elk over een kooi van 1 m² met 1,5 m² loopruimte. Ze kregen een aparte trap. Er was ook een kabinet voor een veearts. Een personeelslid was met het onderhoud van de dieren belast.

– Op de tweede verdieping was het bloemmagazijn ondergebracht. In het nieuwe gedeelte verwerkten vijf zeefmachines de bloem. Wat men nog uit de lege zakken kon kloppen, gebruikte men voor het bakken van hondenbrood.

50

– De gezeefde bloem viel in een van de zes kneedmachines op de eerste verdieping. De grootste kon 2,35 ton aan (bloem en water). Op dezelfde verdieping werkte de kleingoedbakkerij, die over drie dubbele ovens beschikte en op 20 minuten 3.000 pistolets kon afleveren.

– Het deeg belandde in een machine op de benedenverdieping die er klompen van 1,1 kg van maakte. Deze machine kon 2,5 ton deeg per uur verwerken. In de bakzaal stonden tien dubbele ovens. Elke bakbeurt van 45 minuten leverde 2.380 kilobroden op.

– Van daar bracht men de broden naar het aanpalende magazijn. Op de bovenverdieping van dit gebouw logeerden de paarden.⁸³

83 Bouwdossier 1912/2578 (zonder vermelding van architect)(Stadsarchief Antwerpen); *Het Werkersbelang* 22.05.1912, 13.11.1913, 23.07.1914, 1.1923; *De Vlaamsche Gazet* 13.11.1913.

De lonen van de bakkerij stegen geleidelijk. Voor het personeel kwam er een kosteloze pensioenkas. De uitvoerders kregen hun uniform cadeau.⁸⁴

Begin 1912 organiseerde de *Onpartijdige Bakkerswerkliedenbond* een meeting in *De Pelikaan* voor de afschaffing van het nacht- en zondagswerk. Leo Augusteyns, volksvertegenwoordiger van de *Liberale Volkspartij*, gaf er een overzicht van de situatie in de omringende landen. Andere sprekers waren de klerikale volksvertegenwoordigers Adelfons Henderickx en Alfons Van de Perre naast een socialistische bakker uit Brussel. De conclusie van de avond was dat een wettelijke regeling mogelijk was. *Help U Zelve* wou daar niet op wachten en gaf een commissie opdracht te onderzoeken of men die maatregel eerder kon invoeren. Dat zou gebeuren met ingang van augustus 1914, maar werd wellicht door het uitbreken van de oorlog uitgesteld.⁸⁵

Begin 1913 kon voorzitter Arents nog een reeks verbeteringen voor het personeel aankondigen. Er kwam opslag voor wie nog niet het maximum verdiende – 50 van de 120 personeelsleden. Voor 22 brooduitvoerders betekende dat 1 frank per week meer, voor 22 bakkers 2 tot 3 centiem per uur extra. Iedereen had recht op betaalde vakantie: de bedienden kregen twaalf dagen, de toezieners zes, de rest (magazijniers, bakkers, brooduitvoerders en voerlieden) vier. Bovendien kocht de coöperatie een nieuw winterpak voor de voerlieden en uitvoerders. Ze liet ook een badzaal voor het personeel inrichten, omdat velen zich thuis niet behoorlijk konden wassen. Zodra die zaal af was, zouden de bakkers een volledig wit pak krijgen, beloofde de voorzitter. De klanten ontvingen dat jaar voor het eerst een almanak.⁸⁶

Na het eerste decennium publiceerde *Het Werkersbelang* nog zelden cijfers over de bakkerij, zelfs niet over de productie. Hoeveel winst de coöperatie maakte en hoeveel de aandeelhouders uitbetaald kregen, is helemaal niet bekend. Begin 1911 werd op de nieuwjaarsreceptie verteld dat men 1.333 klanten gewonnen had en 428 geschrapt, wat een nettowinst van 905 opleverde. Dat klinkt positief, maar geeft slechts een beperkt beeld van de situatie. Na haar topprestatie van bijna 3 miljoen broden in 1907 liep de broodverkoop blijkbaar terug. In 1909 was

84 *Het Werkersbelang* 12.01.1911.

85 *Het Werkersbelang* 15.02 en 22.05.1912, 23.07.1914.

86 *Het Werkersbelang* 09.01.1913.

er sprake van een sterke stijging van de graanprijzen. *Help U Zelve* moest zijn broodprijs verhogen tot 31 centiem en klaagde dat zijn concurrenten hun prijs behielden maar het gewicht van hun brood verminderten. Het laatste semester vóór de Eerste Wereldoorlog betekende een dieptepunt: de broodproductie beliep slechts 2,3 miljoen stuks, maar de verkoop van pistolets was tot 1,2 miljoen stuks en deze van koeken tot 520.000 stuks opgelopen. De afname van speculaas steeg van 5 tot 6 ton.⁸⁷

52 Deze cijfers wijzen op een belangrijke verschuiving van het consumptiegedrag van de klanten. Door de toenemende welvaart verkozen deze blijkbaar minder brood en meer koeken en pistolets te eten. Voor de financiële resultaten van de bakkerij maakte het wellicht niet veel uit. De achteruitgang van het brood werd gedeeltelijk gecompenseerd door het succes van de andere producten. Bovendien hoefde men bij de verkoop van koeken en pistolets geen deel van de winst aan de consumenten terug te betalen.

Over de lotgevallen van de *Liberale Bakkerij* na 1907 is weinig te vinden, behalve in de bouwdoSSIERS. In september 1907 dienden voorzitter Verheyen en secretaris Verrept namens de *Liberale Bakkerij* een bouwaanvraag in voor een herenhuis aan de straatkant. Het was drie traveeën breed en telde twee bovenverdiepingen plus een mansardedak.

⁸⁷ *Het Werkersbelang* 04.07 en 26.12.1907, 27.05 en 31.06.1909, 22.09.1910, 12.01.1911; hs. Leo Augusteyns, geschiedenis *Liberale Volkspartij* e.a. (bijlage brief Augusteyns aan Angermille 27.04.1917)(AMVC, Leo Augusteyns, A475/B6).

Op de benedenverdieping opende men het café *De Dageraad*, dat de “beste dranken” schonk. Dit pand staat er nog, maar is intussen grondig verbouwd. Drie jaar later vroeg de coöperatie de toelating om op de koer (rechts achteraan) een paardenstal op te trekken. Het plan voorzag in tien staanplaatsen, een haver- en gareelkamer. Het hooi werd wellicht op de zolder gestapeld. Van deze stal is nog veel bewaard. In 1911 volgde een aanvraag voor de bouw van kantoren en in 1913 een voor een nieuw magazijn.⁸⁸

Had de coöperatie van *Help U Zelve* het niet altijd gemakkelijk, dan doken er ook bij de andere politieke broodfabrieken wel eens problemen op. De socialistische bakkerij *De Werker* realiseerde in haar topjaar 1907 slechts een zakencijfer van 230.000 frank. De winst van 53.000 frank zakte het volgende jaar al tot 15.000 frank. *Het Beste Brood* kreeg met dissidenten af te rekenen. Omdat het *Verbond der Volkskringen* vond dat de aandeelhouders zich verrijkten op kosten van de arbeiders, begon het in 1907 met een eigen bakkerij, *Het Volk*. Later raakten ook de relaties tussen *Het Beste Brood* en de vakverenigingen verzuurd en dat leverde in 1913 nog een nieuwe concurrent op, *Het Lekkere Brood*, gevestigd in Hemiksem. Klerikale syndicalisten stichtten eind 1912 de samenwerkende maatschappij *Ons Volk* om een winkelketen uit te bouwen. De eerste kruidenierszaak opende in de Lange Winkelstraat. Dit initiatief moest de vakbeweging vooral vaste inkomsten bezorgen en daarmee meer onafhankelijkheid.⁸⁹

Bier voor de propaganda

Op zondag 2 januari 1910 werd in de schoot van *Help U Zelve* en de *Liberale Volkspartij* een nieuwe coöperatie opgericht. Het statutaire doel van de samenwerkende maatschappij *Volksbrouwerij Help U Zelve* was het brouwen en verkopen van bier en aanverwante producten, alsook het uitgeven van een propagandablade. Men zou een groot vierde van de winst uitkeren aan de aandeelhouders en een ander groot vierde in het reservefonds storten. Een klein vierde van de winst ging naar de klanten, een ander klein vierde was voor de propaganda bestemd.

88 Bouwdossiers 1907/1505, 1910/2018, 1911/80081, 1913/4018 (Stadsarchief Antwerpen); *De Dageraad* 02.12.1911.

89 Van Goethem o.c. 1991: 330; Schokkaert o.c. 1989: 100-102.

Dit initiatief moest de oprichters en de leden blijkbaar vooral de kans geven hun spaarcenten te beleggen in een onderneming die ze zelf onder controle hadden. Om ongewenste invloeden te vermijden moesten alle beheerders lid zijn van *Help U Zelve* of de *Liberale Volkspartij*. Het was mooi meegenomen dat ze geld zouden verdienen met de bierverkoop in het *Volkshuis* en de afdelingslokalen waar de leden elke maand hun lidgeld moesten komen betalen. Zo gingen die winsten zeker niet naar klerikale brouwers. Zoals in de bakkerij zou men aan de klanten een goed maar goedkoop product leveren. Ten slotte wou men een winstgevende activiteit ontwikkelen waarmee men het weekblad *Het Werkersbelang* kon ondersteunen.

Karel Weyler

Het kapitaal van de nieuwe coöperatie zou minimum 50.000 frank bedragen. De eerste 2.000 aandelen van 25 frank werden onmiddellijk onderschreven door de stichters. Deze beschikten blijkbaar over een aardig spaarpotje. Voorzitter werd de Vlaams-liberale advocaat Karel Weyler, die *Help U Zelve* in 1903 aangetrokken had om de eerste voorzitter van de *Kies- en Propagandawerking* te worden en in oktober 1907 als gemeenteraadslid van de *Liberale Volkspartij* verkozen was. De klerk Jan Mommaerts werd secretaris, de kas werd beheerd door

mecaniciën Jaak Arents, voorzitter van de bakkerij.⁹⁰

Voor dat project kocht de nieuwe coöperatie aan de Kempische Vaart (nu Albertkanaal) in Deurne, naast de stokerij Bal, een terrein van 3.000 m². Scheikundig onderzoek had uitgewezen dat daar ondergronds bijzonder geschikte bronnen aanwezig waren waaruit men het nodige water zou kunnen putten. Architect Walter Van Kuyck, zoon van de liberale schepen Frans Van Kuyck, tekende een massieve vierkante blok in gewapend beton, over de hele oppervlakte met rode steen bezet. Na een bezoek aan een vijftiental brouwerijen kozen de beheerders de firma *Meura* uit Doornik als leverancier van de installaties.

Pas begin april 1910 deelde *Het Werkersbelang* mee dat *Help U Zelve* een nieuwe coöperatie gesticht had om een brouwerij te bouwen en te exploiteren. Over de financiering of de doelstellingen kregen de lezers evenwel geen uitleg. Vanaf die datum lagen de plannen wel ter inzage in het *Liberaal Volkshuis*. De leden konden er ook aandelen kopen. Een paar duizend gingen in op dat aanbod.⁹¹

55

Het bouwdoossier werd pas eind juli toegewezen. Aannemer Gonschorek deed met 47.000 frank het laagste bod. De bestelde brouwerijzaal was intussen op de wereldtentoonstelling in Brussel te bewonderen.

⁹⁰ De eerste beheerraad bestond uit Jaak Arents (werktuigkundige), Jos. Colbert (werktuigkundige), Emile De Groot (ingenieur), Adolf Dumont (rentenier), Frans Hofmans (bediende), Jan Mommaerts (klerk) en Karel Weyler (advocaat). De eerste commissarissen waren Albert Aalders (letterzetter), Edouard Desaeger (werktuigkundige) en Philip Kennes (bediende).

⁹¹ Statuten *Volksbrouwerij Help U Zelve* 02.01.1910 (*Annexe au Moniteur Belge, Sociétés* 15.01.1910, nr. 252), herziening statuten 08.09.1911 (id. 22.09.1911, nr. 5768); *Het Werkersbelang* 07.04.1910, 04.05.1911; *De Vlaamsche Gazet* 24.08.1910, 08.05.1911; Guy Verdonck, *Verdwenen brouwerijen in en rond Antwerpen*, Leuven 1994: 121-122.

Dat verklaart wellicht waarom de bakkerij aan alle personeelsleden een reisje naar Brussel aanbood.⁹² Op zondag 21 augustus legde voorzitter Karel Weyler met een “schone redevoering” de eerste steen van de *Volksbrouwerij Help U Zelve*. “Na het spelen van het *Geuzenlied* gingen allen in de gebuurte een glas ledigen op het welgelukken van de nieuwe brouwerij”.

Onder leiding van ingenieur-brouwer Verfaille kon de productie begin april 1911 van start gaan. Alles werkte met elektriciteit, voortgebracht door een eigen installatie. Op maandag 18 april ging het eerste bier de deur uit. Uiteindelijk bood de *Volksbrouwerij* zes verschillende soorten aan, van de dure tripel (28 frank per ton) tot het goedkopere tafelbier (16 frank per ton). De firma leverde ook in halve en kwarttonnen. De lokalen waar de diverse afdelingen van *Help U Zelve* vergaderden, alsook alle vrienden-cafébazen kregen de raad het bier van de *Volksbrouwerij* te tappen.⁹³

56

Op zaterdag 6 mei 1911 organiseerde de *Volksbrouwerij Help U Zelve* een persbezoek aan de pas voltooide installaties. De rondleiding duurde ruim twee uur. De verslaggevers waren behoorlijk onder de indruk en spraken van een modelinstallatie. De verslaggever van de *Vlaamsche Gazet* noteerde:

“De gebouwen zijn in gewapend beton gemaakt. De hoogste verdieping is bestemd als magazijn van mout en hop. Men gebruikt enkel hop van Hallertau en Bohemen, als de fijnste en aangenaamste gekend, maar die dan ook zeer kostelijk zijn. Een grote zak van deze hop komt op 500 frank. De gebruikte mout is een mengsel van drie verschillende soorten, maar insgelijks van de beste hoedanigheid. Deze koopwaar wordt met elektrische drijfkracht – alles

92 *Het Werkersbelang* 21 en 28.07, 08.09.1910.

93 *De Vlaamsche Gazet* 24.08.1910, 08.05.1911; *Het Werkersbelang* 30.03, 04.05 en 06.07.1911.

werkt met elektriciteit – naar boven gebracht.”

“Het koken van een brouwsel duurt vijf uur en dit ondanks alle ingevoerde nieuwe stelsels, terwijl in de meeste brouwerijen daaraan slechts 3 tot 4 uur wordt besteed. Maar men zal dan ook begrijpen dat de hoedanigheid van het bier daarbij alles te winnen heeft. Ook is het slechts op 't laatste ogenblik dat men hier de hop in het kooksel mengt. Aldus bewaart men er heel 't aroma en de aangename smaak van, terwijl in sommige brouwerijen de hop van het begin wordt meegekookt, wat aan het bier een bittere smaak geeft. Volgens de brouwwijze hier aangewend is er geen verzuring van het bier mogelijk. Een brouwzaal zoals deze welke wij hier te zien kregen, bestaat nergens. Van onder tot boven zijn de muren met de beste faiencestenen bezet.”

57

“Na de gisting wordt het bier in kelders, die ruime zalen vormen, in vaten van 500 liter vergaderd. Daar hebben wij triple, dubbel en het gewoon gerstebier geproefd. De drie soorten zijn uiterst smaakvol en het verwondert ons dan ook niet dat de bijval der nieuwe brouwerij alle verwachtingen heeft overtroffen. Niettegenstaande er twee brouwsels per dag kunnen gemaakt worden, zal er spoediger dan men denkt voor grotere voortbrenging moeten gezorgd worden”.⁹⁴

Over de resultaten van de *Volksbrouwerij* werd weinig bekend gemaakt. De toestand is zeer bevredigend en het cliënteel vermeerderd weke-

94 *De Nieuwe Gazet* 07.05.1911; *De Vlaamsche Gazet* 08.05.1911.

lijks, zodat men in de winter al evenveel bier verkoopt als in de zomer, meldde *Het Werkersbelang* eind 1912. Het beheer dacht al aan een nieuwe activiteit, namelijk de verkoop van bier in flesjes. Wie een café wilde overnemen of openen, verkopen of verhuren, mocht zich altijd tot de brouwerij wenden. Het blad liet meteen uitschijnen dat de Antwerpse cafés niet geneigd waren van brouwer te veranderen. Begonnen de lokaalhouders van de diverse afdelingen hun “plicht” te begrijpen, dan waren er nog veel liberale lokalen waar men bier bleef tappen van “strijdende klerikale brouwers van de buiten”, hoewel ze zo de vijand steunden. Het tegendeel kwam nochtans niet voor, klaagde de redacteur, want klerikale lokalen verkochten geen liberaal bier.⁹⁵

Pas in maart 1913 verschenen enkele resultaten in *Het Werkersbelang*. Op de jaarlijkse vergadering bleek dat de coöperatie 980 aandeelhouders telde. De brouwerij leverde aan 87 cafés en aan 600 burgers. Maar er waren nog steeds lokalen van *Help U Zelve* die het bier niet afnamen. Vergeleken met het eerste werkjaar was de omzet bijna verdubbeld. Hoewel de brouwindustrie in 1912 een crisis doorgemaakt had als gevolg van de hoge prijzen der grondstoffen, kon de coöperatie een dividend uitkeren.⁹⁶

Begin 1914 vermeldde *Het Werkersbelang* Jan Mommaerts als directeur. In april maakte het blad gewag van 960 aandeelhouders die voor meer dan het dubbele van het voorziene kapitaal ingeschreven hadden. De *Volksbrouwerij* leverde al aan 119 cafés (waarvan 27 verplicht – vermoedelijk omdat de brouwerij de uitbater financieel geholpen had) en aan 600 burgers. De cafés hadden het afgelopen jaar 2.000 tonnen meer verbruikt, wat de omzet met 44.000 frank deed toenemen. Er waren nog steeds lokalen van *Help U Zelve* die het volksbier niet schonken, al gaf het weekblad toe dat ze soms contractueel aan een andere brouwer gebonden waren. Ondanks de aanhoudende crisis en de expansie van het bedrijf kon de coöperatie een hoger dividend uitbetalen.⁹⁷

Maar veel wijzer maakt deze informatie ons niet. Totaalcijfers over pro-

95 *Het Werkersbelang* 12.12.1912.

96 *Het Werkersbelang* 20.03.1913.

97 *Het Werkersbelang* 05.02 en 26.03.1914.

ductie, verkoop en winst kregen de lezers van *Het Werkersbelang* niet te lezen.

De band met de *Liberale Volkspartij* bleef steeds nauw, al was het maar omdat voorzitter Karel Weyler jarenlang deel uitmaakte van het partijbestuur. Begin 1914 schonk de *Volksbrouwerij* 500 frank aan de *LVP*. Bij elke gunstige gelegenheid zou de beheerraad zich herinneren dat de onderneming opgericht was om “onze politiek stoffelijk te steunen”, stond in de begeleidende brief te lezen. Meteen volgde een oproep aan het bestuur en de wijkcomités van de *LVP* om de bieren van de brouwerij aan te bevelen. De gift werd “onder toejuiching” aanvaard. Toen de afdeling van de 8ste en 9de wijk in juni vaststelde dat de kas een tekort van 52 frank vertoonde, deed het partijbestuur een beroep op de coöperatie. Beide wijken kregen elk 50 frank.⁹⁸

Besluit

De geschiedenis van de liberale arbeidersbeweging heeft nog maar weinig aandacht gekregen van de historici. Was haar rol beperkt, dan was ze toch niet onbelangrijk. Uit mijn biografie van Leo Augusteyns blijkt dat deze beweging in Antwerpen zelfs een toonaangevende rol speelde in de periode 1880-1914. In de Scheldestad domineerden hun twee ziekenfondsen, *Help U Zelve* en de *Liberale Ziekenbeurs*, de “arbeidersmarkt” in de jaren toen de socialistische concurrentie permanent met interne moeilijkheden af te rekenen had en de katholieke arbeidersbeweging nog sterk door de burgerij gepatroneerd werd.

In dit artikel heb ik proberen aan te tonen dat de liberale arbeidersorganisaties in Antwerpen ook een opmerkelijke bijdrage leverden tot de geschiedenis van de coöperatieve beweging. In andere steden was haar rol ongetwijfeld veel geringer, al moet het verhaal van die organisaties nog geschreven worden. Daarbij denk ik zowel aan de *Liberale Werkersverdediging* in Gent en het *Volkshuis* in Mechelen als aan *La Semeuse* uit Luik en de *Boulangerie du Parti Ouvrier Libéral* uit Brussel.⁹⁹

98 Bestuur *Liberale Volkspartij* 17.01, 25.06 en 27.07.1914 (Liberaal Archief, *LVP*); *Het Werkersbelang* 18.06.1914.

99 Vermeld door Louis Bertrand, *La coopération en Belgique*, II, Bruxelles 1903: 597-599.

BIJLAGE: Productie liberale bakkerijen (1897-1914)

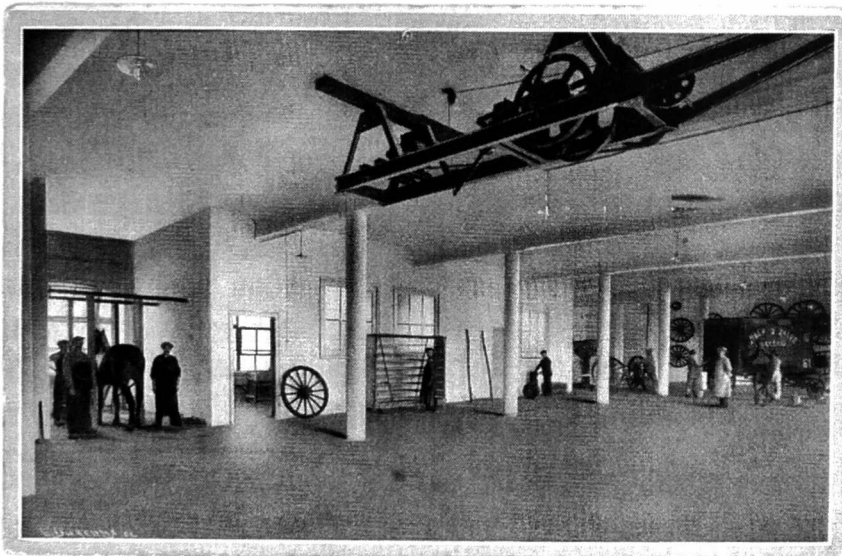
Help U Zelve Liberale Bakkerij

<u>Semester</u>	<u>brood</u>	<u>p</u>	<u>k</u>	<u>s</u>	<u>brood</u>	<u>p&k</u>	<u>s</u>
1897-98	490						
1898	1541						
1898-99	1995						
1899	2424						
1899-00	2508						
1900	2679						
1900-01	2640						
1901	2621						
1901-02	2599						
1902	2702						
1902-03	2801						
1903	3002						
1903-04	2800				261		
1904	2711				569	98	2020
1904-05	2803				686	119	2722
60 1905	2916	273	56	6889	815	127	3244
1905-06	2874				916	168	3393
1906	2812						
1906-07	2687	499	190	5726			
1907	2928	704	347	4976			
1910	+126	+37	+84				
1910-11	2541						
1911	2639						
1914	2306	1184	523	5982			

Cijfers brood, pistolets (p) en koeken (k) maal duizend stuks; speculaas (s) in kilo.

Een overzicht van de broodproductie van *Help U Zelve* tijdens de eerste twintig semesters staat in *Het Werkersbelang* 26.12.1907. Andere cijfers komen uit *Het Werkersbelang* 24.09.1905, 21.03 en 24.09.1907, 22.09.1910, 21.09.1911 en het hs. Leo Augusteyns over de geschiedenis van de *Liberale Volkspartij* e.a. (bijlage brief Augusteyns aan Angermille 27.04.1917)(AMVC, Leo Augusteyns, A475/B6).

De cijfers van de *Liberale Bakkerij* vond ik in *De Dageraad* 30.10.1904, 30.04 en 22.10.1905, 22.04.1906.

Help U Zelve smidse

1^e verdiep. — Stallingen voor 24 paarden.
Samenwerkende Bakkerij "Help U zelve", Volkstrant 40, Antwerpen. - T. 2276